

Secondary Sources

- Elbogen, Ismar. *Jewish Liturgy*. Translated by Raymond P. Scheindlin, Philadelphia, 1993
- Fleischer, Ezra. *The Yozer: Its Emergence and Development*. Jerusalem, 1984.
- Elizur, Shulamit. "The Enigmatic Nature of Hebrew Poetry in the Orient from Its Origins until the Twelfth Century." *Pe'amim*, vol. 59, 1994, pp. 14–34.
- Schirmann, Jefim. *Toldot ha-shirah ha-Ivrit bi-Sefarad ha-Muslem*. Mekhon Ben-Tsevi le-heker kehilot Yisrael ba-Mizrah, 1995.
- Rief, Stefan. *Judaism and Hebrew Prayer: New Perspectives on Jewish Liturgical History*. 1995
- Weinberg, Leon. *Jewish Hymnography: A Literary History*. 2000
- Fleischer, Ezra. *Hebrew Liturgical Poetry in the Middle Ages*. Jerusalem, 2007.
- Shulamit Elizur, "The Origins of the Selihot Piyyutim," *Tarbiz*, vol. 84, no. 4, 2016.
- Brody, Robert. *Sa'adyah Gaon*. Liverpool University Press, 2019.
- Reif, Stefan C. and Elisabeth Hollender, "Liturgy and Piyyut," in *The Cambridge History of Judaism*, vol. 6- *The Middle Ages: The Christian World*. 2018
- Beeri, Tova, "Piyyut." in *Cambridge History of Judaism vol 5: Jews in the Medieval Islamic World*, 2021.

English Translations/Anthologies

- Raymond Scheindlin, *The Gazelle: Medieval Hebrew Poems on God, Israel, and the Soul*, 1999.
- Raymond Scheindlin, *Wine, Women, and Death: Medieval Hebrew Poems on the Good Life*, 1999.
- Carmy (ed.), *The Penguin Book of Hebrew Verse*, 2006
- Peter Cole, *The Dream of the Poem: Hebrew Poetry from Muslim and Christian Spain, 950-1492*, 2007
- Peter Cole, *The Poetry of Kabbalah: Mystical Verse from the Jewish Tradition*, 2014.

הפיוטים בהיסטוריה היהודית

שיר השירים רבה א,א

דָּבָר אֲחֵר, לְדָרוֹשׁ וּלְתוֹר, לְתוֹר וּלְהוֹתִיר, הַדִּין פִּיטָנָא כְּד עֲבִיד אֶלְפָּא בֵּיתָא זְמָנִין מִיחְסָל לָהּ וְזְמָנִין דְּלִית מִיחְסָל לָהּ, בְּרָם שְׁלֵמָה עֲבַד אֶלְפִי בֵּיתָא וְחֲמִשָּׁא אֶתִין יִתְרִין עָלֵיו, דְּכָתִיב (מלכים א ה'י"ב): וַיְהִי שִׁירוֹ חֲמִשָּׁה וְאַלְף, וַיְהִי שִׁירוֹ שֶׁל אֶלְף חֲמִשָּׁה.

שיר השירים רבה ג,ו (וכ"ה בויקרא רבה)

מכל אבקת רוכל מה הוא מכל אבקת רוכל? דהוה ר' אלעזר בר ר' שמעון, קראוי ותנוי וקריבוי ופייטוי

ספר העתים לר' יהודה ברזלאי/ברצלוני הלכות ברכת ועונג של שבת:קעג

והואיל ודקדקנו בהא מילתא בהכל יודך דנהגו רוב עלמא למימר כש"כ שיש לנו לדקדק ולמעט במנהג הפיוט ולמנוע שלא לאומר בשום ברכה שבעולם אלא לסדר כל ברכה וברכה כמו שתקנה חכמים בלא תוספת ובלא גירוע יען שפיוטין אלו שנהגו העולם למימרינון חזי לנא לרבוותא שאמרו שלא נתקן אלא בשעת השמד בלחוד מפני שלא היו יכולין להזכיר דברי תורה כי היו גוזרין האויבים על ישראל שלא לעסוק בתורה ועל כן היו חכמים שביניהם מתקנין להן בכלל התפילה להזכיר ולהזהיר לעמי הארץ הלכות חג בחג והלכות ימים טובים והלכות שבתות ודקדוקי המצות בדרך שבחות והודיות וחרוזות ופיוטים והווי אמרי הכי עת לעשות לד' הפרו תורתך אבל שלא בשעת השמד חזר הדבר לאיסורו והאיך יעלה על לב איש שיניח ברכה ותפילה של נביאים כמו שהיא ויקח לעצמו דברי כל גדול שבעולם שיקום או פעוט שיקום לעצמו ויוסיף בדברי פיוטין או בדברי שבח לפני המקום בלא עתן כמו שאמרו רבותינו המספר בשבחו של מקום יותר מדאי נעקר מן העולם ועוד האומר הלל בכל יום ה"ז מחרף ומגדף ועוד שפיוטין אלו מזכירין בברכה שהיא להבא לשעבר ובברכה שהיא לשעבר להבא וכן נמי בכל שבת מוסיפין ומזכירין דברי צורך שאלה של חול והא עקרו בשבת [תפילת] י"ח מפני שיש בהן צורך דברים של חול והאיך נקח דברי פיוטין ונאמר בשבת דברים שאין ראויין לאומרן וכן נמי

דברי להבא לשעבר ודברי לשעבר בלהבא והרבה חששו חכמים הראשונים לכל זה ואמרו כל דבר שהיא להבא אומרו בעבודה וכל דבר שהיא לשעבר אומרו בהודאה ולכך תקנו יעלה יבוא בעבודה ועל הנסים בהודאה וכדתנן וצועק על העתיד לבוא ונותן שבח והודיה וכתוב נמי לעולם יהיו דבריו מועטין לפני המקום. ואשכחן לרבינו האי גאון ז"ל דקאמר דלא רגילי רבנן בישיבה למימר הלין מילי כלהון כגון בחנוכה ופורים כשם שעשית להם נס כן עשה עמנו פלא ונסים וכגון בר"ה ויוה"כ זכרינו לחיים ומי כמוך וכתוב לחיים ואם הלין מילי דצרכי רבים נינהו ונהיגי בהו רוב ישראל למימרינון מימנעי בישיבה לאדכורי שאר פיוטין כלהון דאינון דברי הבאי ודברי בורות אשר לא שערום אבותינו לא כש"כ שמצוה עלינו למנוע שלא להזכירן, והאי דלא כתבין הכא לפי הצורך בדברים אלו מפני שכבר הארכנו בכך בהלכות ברכות

ספר תחכמוני ליהודה אל-חריזי, שער כ"ד

פיוטיו עד הצהרים עד דבקה לשונם לחכם עד למלקוחים⁶⁶ וכאשר השלים פיוטיו וחזר להשלים התפלה לא היה איש בבית הכנסת כי אם נמצאו בבתייהם ישנים כל הקהלה⁶⁷ והיה בתוכם איש מן האצילים החסידים בעל מעשים חמודים⁶⁸ וכאשר שמע הדבר הזה וירע בעיניו ויחר לו מאד ויפלו פניו⁶⁹ ואמר הייטב בעיני יהוה להסביר דברים בטלים לתפלה יהוה⁷⁰ ולהצריך הקהל לצאת בלא תפלה הלא זאת רעה חולה וחטאה גדולה כי לא נשאר לנו במקום הקרבן והעולה כי אם תפלה⁷¹ ותחת הכבשים והפרים תחנוני אמרים⁷² כמו שנאמר ונשלמה פרים שפתינו ואנחנו בה מתרשלים ואותה מבטלים בעבור שירי הכלים⁷³ והיה עומד סביבו איש ריבו וכשמעו ניבו⁷⁴ אמר לא כן הדבר אשר דברת ובמענה פוך שקרת⁷⁵ כי עיקר התפלה היא התהלה⁷⁶ וכי הניגונים הם יותר טובים מן התחנונים⁷⁷ כי בזמן שבית המקדש קיים היו הלויים במקדש משוררים לאל שיר חדש⁷⁸ ואותם השירים היו בעיני האל יקרים כיקר פרים ואשכרים ודם אבירים עם חלב פרים⁷⁹ ועתה בגלותנו הם השירות והקרבנות עיקר תפלתנו ועמוד לעבודתנו ודתנו⁸⁰ ועוד כי מנהג כל הגלויות אשר בכל המלכויות⁸¹ לומר בבית הכנסת פיוטים וקרובים ומלאכה רבה ודברי מליחות ושירי שבחות⁸² ואנחנו איך ננשה מנהגם ונסור

that I had ever seen that place; *a-a-rgb*, the disgrace! I pressed my palms against my burning face.

Now when the cantor had finished this prefatory atrocity, he launched into higher religiosity. Cloaking his head, he waxed ever bolder, shaking each meaty shoulder, lifting his left foot, then his right, hunkering for sheer delight until—welladay!—he put his vaulted treasures on display. He showed us his own, his original *piyutim*—a foul dream, a madman's scheme, a limping, misyoked team, a parade no ear could halt of the blind and the halt; rank crime without metre or rhyme, splume and splatter without form or matter.

noon (*puff-puff, squeak-squeak*), until no one had voice with which to speak.

Now when he had done his *piyutim*, when he had curdled his cream, finished his *la-dee-dees* and *tra-la-la*, and returned to the completion of the cantor's repetition of the Amidah, the service's essential prayer—the synagogue was bare; no one was there: the people were at home, lost in Lethe's lair.

Now one man of that community was of pious extraction, a man of godly action; hearing of this affair, he was driven to distraction. Can it please the Lord, he cried, to compose such trivia for worship of the Lord, and send the congregation packing with the Amidah lacking? This is rank sin, vice—for no longer can we offer incense and sweet sacrifice; the Amidah alone must suffice. Instead of rams and cows, the utterance of our lips must pay our vows; as it is said, Instead of bulls we will render the offering of our lips. Dare we be so lax, let duty melt like wax as to suffer a yak serenading yaks?

Taking deep offence, another man rose to the cantor's defence. Sneering, he taunted: Your logic slips; falsehood drips from your lips. The essence of adoration is laudation; song, sir, before supplication! In Temple times, song held sway: the Levites sang new song to God each day—and these were dear in God's eyes; yes, dearer than the fat of lambs, than breasts with meaty thighs. Now, in exile, poems and *kerovot* are the essence of our liturgy, Faith's pulse and vital energy. Moreover, consider our far-flung congregations: scattered throughout the nations we show God our esteem through *kerovot* and *piyutim*, through *selihot*—the penitential prayers—and laudatory airs. Would you have us stray from this set way? Say nay!

Now when the cantor had finished this prefatory atrocity, he launched into higher religiosity. Cloaking his head, he waxed ever bolder, shaking each meaty shoulder, lifting his left foot, then his right, hunkering for sheer delight until—welladay!—he put his vaulted treasures on display. He showed us his own, his original *piyutim*—a foul dream, a madman's scheme, a limping, misyoked team, a parade no ear could halt of the blind and the halt; rank crime without metre or rhyme, splume and splatter without form or matter.

For hours he bawled forth *piyutim* to his dimwit flock, called forth mucky streams from his mind's dull rock, drowned his listeners with his poppycock, this while a few of the livestock continued to snore; but most had slipped out the door. Lo, the shepherd had lost his sheep, some deep in Dream's haystacks, fast asleep; but most had gone astray, leaving behind four gaping jaws to bray and pray, a donkey choir for a poet manqué. So the fat buffoon drew out his serenade till

There is truth, said the other, in what you say: in an earlier day, when the Temple stood, thanksgiving and the psalms of David our king were the heart of our tongues' offering; but when did this pure song resound? When the Presence walked Zion's holy ground, when the writers of psalms boasted clean palms, when each singer was a saint without taint, when the Levites sang David's songs and no others, and all listeners were Wisdom's brothers. Now, however, we have neither Temple nor altar fires, no praise, no fresh song, no holy choirs; no harpists, saints, neither Levite nor priest, no man to set the board for Right's fair feast.

Harpists today are a harping fright, flattening for spite. No poets have we, but poetasters, wastrels, and wasters. Our bovine congregations shame us, and every cantor is an ignoramus. Instead of singing David's holy Psalms they hoot like harlots, without qualms. Each oaf, each clod dares blur his speech with the words of the living God, transmuting shewbread to offerings of the dead. While the cantor goes on squawling, belching, and bawling in wild pretence, none know if he makes sense, if he praises or laments; no, none can say if he prays—or brays.

Now how can this please God, that a simple man who knows not his right hand from his left, bereft of reason, should suffer such theft? One Sabbath hour a week he comes to God's house: shall he enter in vain and leave in obfuscation? He cannot pray: the cantor has not fulfilled his obligation.

Hereat his collocator opened his mouth wide and replied: Shall your limping argumentation wrench us from the practice of every self-respecting congregation? Look to the prayer halls of the west, to Spain; and look again to Greece, where our wise brethren never cease to offer *kerovot* and songs that give their souls release. Surely, there, congregations are not lacking in fools a-mooing and a-quacking. For

ממהלכם אין זה מעשה חכם "אמר לו הטוען אמת דברת כי בזמן שבת המקדש קיים היו הזמירות והתורה עקר העבודה "בעוד שהיתה השכינה שמה שכונה "והיו המשוררים צדיקים גמורים "והיו הלויים מנגנים בשירי דוד לא בזולתם והיו כל השומעים מבינים אותם "אבל עתה אין היכל ואין מקדש ולא תהלה ולא שיר חדש "ולא לויים ולא כהנים ולא משוררים ולא מנגנים ולא צדיקים ולא ישרים "כי המנגנים נרגנים "והמשוררים סורים "והחזנים לא יבינו מה ידברו והעם לא ידעו מה שהחזנים יאמרו "ובמקום שירי דוד הקדושים ישרורו להם שירי הקדשים "וימשילו דברי התולים לדברי אלהים חיים ידמו עדיים לעדיים והמתים אל החיים "ובעוד יאמר החזן קרובותיו ולא יכיר העם בין שירותיו לקינותיו "ולא ידעו אם הוא משבח או כלב נובח "ואם הוא משורר או תמור נוער "ואיך יישר בעיני האלהים הרב הזה כי איש מעם הארץ אשר לא ידע בין ימינו לשמאלו והוא תועה במחשבים שכלו "ולא יבוא לבית הכנסת רק שעה אחת בשבת כשיהיה ממלאכתו נשבת "ויצא בהבל כאשר בא כי הוא לא ידע להתפלל והחזן לא הוציאו ידי חובה :

"אמר לו בעל ריבו התחשוב כי בעבור טענותיך החלושות והדלות נעזוב אהנו מנהג כל הקהלות "כגון קהלות ספרד וקהלות מערב וקהלות יון אשר אין ארץ מארצות ואין קהלה מקהלותם "שלא יאמרו כס קרובות ושירות רבות "ויש בקהלותם סכלים רבים ופתאים דומים אל בהמות ופראים "אבל בעבורם לא ישנו העם מנהגם ואתה רוצה לחדש דבר בעולם אשר לא היה מעולם "אמר לו הטוען אין עיר מכל הערים אשר זכרת וקהלה מן הקהלות אשר ספרת "שיהיו כולם סכלים ועמי ארץ כמו אנשי זאת הארץ "כי בכל קהלה מן הקהלות תמצא קצתם משכילים בתהלות ומבינים התפלות "ובכואם אל בית התפלה אם יאמר החזן שירה תהלה יבינו דבריו מקצת הקהלה ויענו אותו על כל מלה ומלה "אבל בעיר הזאת כולם שורים ומדעת נבערים "גם החזן לא יבין מה שהוא אומר ולא במה הוא מתחיל או גומר "וכן ההמון אשר סביבו ואחריו לא יבין דבריו "אם אין יודע ואם ימצא אין שומע "ואם יסכלו אין מי יריבהו ואם יחטיא אין מי ישיבהו "והוא מנגן בשיריו על בהמות מלובשים בכנדים לבנים וידבר על העצים ועל האבנים "ולמי ינגן החזן ברגל מעכסת ויד מפרכסת רק לקירות בית הכנסת "כמו שנאמר את מי יורה דעה ואת מי יבין שמועה "ואלו נמצא בכל הקהלות קהלה כזאת בטלו מהם הקרובות והשירות והפיוטים והזמירות "וכל המתפלל בדברי פיוטים לזאת הקהלה תפלתו תפלה ותהלתו תהלה "וטוב לעם

the sake of a bestial fold would you turn us from the ways of old? Why, in obduration, do you seek a new creation?

Enough, said his collocutor, enough pretension! In all the lands you mention there is no like Abyss, no congregation thick as this, no, none controlling folly with so unchallenged a monopoly—from Memphis to Samarkand, from Seville to Thermopylae. See here: in every congregation you will find some ghost of thought a-glimmer—a glint, a glow, a shimmer, some comprehension of the Hebrew word, some eardrums stirred, such that when the cantor sounds the convocation to offer adoration, they at least have an inkling of what he is saying and can begin praying.

But here, no such luck: sooner milk a duck! Here none are ready, none able, for this is a stable! Here ox and ass give wisdom the *coup de grâce*; here the cantor is a knock-kneed horse who cannot walk his course. He neither sees nor comprehends, he knows not where the service starts or ends; and the mob about him know even less: they cannot tell if he curse or bless.

If he should err, he need not fear it—for none would hear it. If he butcher the text, who knows? And if he blaspheme—why, so it goes! Unchecked, he pastures cattle with his grunts and groans, and speaks to the trees and the stones. To whom, I say, does this cantor pray with twitching hand, with lurching gait, with squeaks and squalls—the synagogue walls? As Scripture attests: *To whom shall he teach knowledge—to them just weaned, just taken from the breast?* If any community had a congregation like this, they would clap their hands and hiss, groan, scream. So I say again: You are forbidden songs and *piyutim*. Lo, any man who offers *piyutim* to this congregation—his adoration is abhorration; his paeon, pain; his glorification, whorification. Best that the congregation should stay their homes within: need they heap sin upon sin? Here the blind

groan and low: they come in mist and in darkness go. Hence say that poems and *kerovot*, if unbidden, are permissible everywhere, but here forbidden. Here be goats, not men: this is a pen.

Now when his opponent had heard this scholar out, he saw that he had been put to rout, saw that his fellow's arguments were solid and his own, rank and squalid; so, stung, he covered his mouth and left his bell unring; he put a halter on his tongue.

S.D. Goitin, *A Mediterranean Society* vol 2, p. 159-161

This wide diffusion and use of the piyyut in the synagogue service poses a problem. The Hebrew language of these poems is extremely elaborate and involved so that the poems cannot be understood properly without a good knowledge of rabbinical lore and law and a complete mastery of the text of the Bible. Even a modern scholar, equipped with dictionaries and reference books of all kinds, is sometimes at a loss to understand their correct meaning. Thus, one wonders for whom these creations were destined, particularly since they usually consisted of a circle of poems whose full recitation required hours. It must have been the melodies with which the piyyut was sung which formed its main attraction for the congregation at large and made the long hours in synagogue enjoyable and edifying. Both familiar tunes and new melodies were heard with pleasure. The former is indicated by the fact that we often find passages from older pieces inserted into the manuscripts of later creations—no doubt because they had been familiar and cherished songs. The latter is proved by the many references to guest cantors from foreign countries and their appearances found in the Geniza papers. The notation of Hebrew synagogue poetry in Lombardic neumes by the Norman proselyte Obadiah is a case in point.

The renegade Samuel the Maghrebi, who embraced Islam in 1163, found it necessary to explain to his Muslim readers this musical aspect of the synagogue service which was so utterly strange to them (but had a fairly exact counterpart in the liturgy of the Eastern churches):

When the Persians (who had ruled over Iraq and the adjacent countries prior to the advent of Islam) prohibited Jewish prayer, the Jews invented poems into which they inserted passages from the official prayers, then composed for them many melodies, which they chanted in the synagogues. When the Persians rebuked them for acting against the prohibition of public prayer the Jews retorted: we do not pray, we only make music.

This pseudohistorical explanation of the origin of the piyyut was not an invention of the learned renegade. It was a commonplace in the arguments of the many generations of Jewish scholars in the centuries preceding him who wished to

eliminate this popular element from the service and tried to discredit its very *raison d'être*. They were not successful. Their failure is proved not only by the enormous amount of liturgical poems actually found, but also by direct references to their recital in the Geniza letters.

Naturally, we hear also about the actions of the opponents. In an exceedingly eloquent, but somewhat ridiculous, letter overflowing with Bible quotations, a certain group—no doubt in a provincial town—complains about their communal leaders who had abolished the time-honored chanting of the various insertions on Sabbaths, holidays, and weekdays. The group had received affirmative opinions from renowned scholars and even a rescript from the sultan approving their position. But the local potentates had remained adamant in their decision to do away with these accretions to the official liturgy. Now the group admonishes the addressee, a renowned physician and confidant of the sultan, to be as courageous as Queen Esther (quoting the Book of Esther 4:16) and to approach the ruler with a request to enable them to have a service according to the customs of their forefathers.

In the light of this letter we understand Moses Maimonides' leniency with regard to the insertion of poetical passages into the established text of the liturgy. Asked about them by a cantor, newly appointed to a place where these additions were chanted, the sage, in his usual wisdom, replied that they were indeed highly improper, but their recitation was preferable to the communal strife that would inevitably erupt as soon as the newcomer would try to abolish them. This decision, as well as the letter summarized, show how enamored those worshipers must have been of those poetical pieces—or at least of their traditional tunes. (I understand them completely. Having grown up in western Germany, where, at the beginning of the twentieth century, those songs from the seventh were still chanted, I can never fully enjoy a synagogue service on a holiday night in the United States or in Israel, where, perhaps rightly, the songs have been discarded. To me it is like being in a room with walls bare of pictures.)

The popularity of the piyyut should not be attributed solely to the musical element, as important as it might have been. Otherwise, we would not find the cantors competing with one another so eagerly to find (or produce) ever new texts, as shown in chapter vi, section 10, below. Even at the end of the classical Geniza period there must have been in any large community a considerable number of persons who were able to understand and to appreciate those difficult poems, and the synagogue, we remember, was not only a house of worship, but also of study; or rather, as often said, study was worship. In addition, it seems to me that the piyyuts fulfilled in those days a role comparable with crossword puzzles in our own society. Since almost every line contained a hidden allusion to a Bible verse or a passage of talmudic literature, every new poem must have prompted a vigorous contest to determine the poet's sources and intents. Thus, while the traditional, or newly imported, melodies were a devotional pastime for the many, the effort required for the full understanding of the texts was a mental exercise for the more sophisticated.

מכתב פרקוי בן באבוי, תלמוד ר' יהודאי גאון (מובא ב"גנזי שכטר", מהד' לוי גינצבורג)

אותה ברכה ולחתום שלא כמעין / אותה ברכה שהוא מזכיר אסור
בא ולמד מאדם שנכנס לפני /

ג' א'
מלך בשר ודם שאין יכול לומר אלא דבר ודבר ובקשה ובקשה
אבל / אם בא להתערב בדבר שלא כמעין אותו דבר או בשעה
שמשיב את המלך מערב שאלה בשבח ושבח בשאלה או דבר
בדבר דוחפין אותנו / ואפילו אדם לפני אדם כמותו שנוף אותו
ומישים אותו טפס כל שקין / זה שאומרים שמע בין קדוש לימלוך
שאין הוא לא עיתו ולא מקומו / שתיקנו ח'כ'ז'ל' מפני שלא תיקנו
ח'כ'ז'ל' לקרוא קרית שמע אלא שחרית / וערבית בלבד מן
המשנה ומן התלמוד אם אתה אומר שמע פסוק ראשון / שהוא או
עיקר קריית שמע פסוק ראשון הוא אמר רב יהודה אמר / שמואל
שמע יש' יי אל יי אחד זו היא קריית שמע שלרבי יהודה הנשיא /
ועוד תנו רבנן שמע יש' יי אל' יי אחד זו היא כונת הלב דב' ר'

מי היו הפייטנים הראשונים (הקליר)

רמב"ן מלחמות ה' ליומא כו:

אף בסדר עבודה הבבלי אשר מימי רבותינו כתוב בו פייסות. וכן בדברי הפייט הראשון, רבי אלעזר בר קליר, ובקורות הגאונים וחכמי הישיבות ורבני ספרד האחרונים, זכר כולם לברכה. ואי אפשר שיטעו כל רבותינו ואבותינו ולבעל המאור הזה לבדו נתנה חכמה, ואין לזרים אתו.

רא"ה ברכות יא.

וזו קשיא למה שאנו נוהגין לומר פיוטין בברכות של קרית שמע, ויש לומר שלא אמרו אלא בתורת קבע שאסור לקבוע בהן אריכות או קיצור לשנות ממטבע חכמים, ודוקא אריכות או קיצור הניכר שינוי מטבע, אלא כל שאינו בקבע לא אסרו, תדע דאפילו בברכות של תפלה דקיימא לן דאסור לו לאדם לשאול בהן צרכיו מעין כל ברכה וברכה אומר (בבלי ע"ז ח'). ואין ספק שאסור לעשותו קבע במטבע, ואפילו בשלש ראשונות שאסור לשאול בהן כלל אפילו מעין ברכה אמרו במסכת סופרים (סופרים י"ט:ח') שאומרים בהם זכרנו ומי כמוך ומאריך באתה קדוש מפני שהם רחמים לרבים וכן יש פיוטין רבים לר' אלעזר הקליר שמקובל שהיה בימי התנאים וכן נהגו בכל מקום מימות קדמונינו ז"ל, אלמא כל שאינו קובע כן במטבע לעולם מותר, ועל זה נהגו לומר שירות ותושבחות ואפילו בשלש ראשונות.

אור זרוע הלכות קריאת שמע: י"ט

[ר' אליעזר הקליר] ונזדמן לו אליהו ז"ל ועל ידו למד ונעשה תלמיד חכם ואפי' תמצא לומר שלא הי' ר' אלעזר ב"ר שמעון אלא אחר הוה מכל מקום תלמוד שמקריא ספר הי' ובימיו הי' מקדשין על פי הראי' ובכמה מקומות חולק על תלמוד שלנו ותופס לו שיטת ירושלמי ואם כן עליו יש לסמוך ולומר פיוטים:

רא"ש ברכות פרק ה' סימן כא

וכן נהגו לומר זכרנו ומי כמוך ובכן בראשונות ומטעם זה נהגו לומר קרוב"ץ בג' ראשונות וכן ר' אליעזר הקליר ז"ל שהיה מא"י מקריית ספר ובימיו היו מקדשים ע"פ הראיה שהרי לא תיקן שום קרוב"ץ ליום שני ויש אומרים שתנא הוא כדאמר בפסיקתא כד דמיך ר"א בר' שמעון קראו עליו דורו מכל אבקת רוכל דהוא תנא קרוב"ץ דרשן ופייטן והוא תיקן קרוב"ץ לאומרה בג' ראשונות

שו"ת נודע ביהודה תניינא או"ח קג

ועיין במחזור דפוס רעדלהיים עם פירוש וביאור לפיוטים מאת התורני החכם המפואר מוהר"ר וואלף היידענהיים אשר זה קרוב מחדש יצא לאור עולם בהקדמתו לפיוטים בחלק מחזור לשמיני עצרת חקירה אחת על רבי אליעזר ברבי הקליר באיזה זמן היה ומי היה. ע"ש שמלאו לבו לדחות דברי התוספות והרא"ש וראיותיו אינם כדאי להכחיש עמודי העולם.

שו"ת חתם סופר חו"מ עט

מגיה ספרים ופוסקי טעמי דמותר ליטול עליהם שכר וכגון החכם השלם מו"ה וואלף היידענהיים ש"י שנודע לי מהגאון מחנה לוי ז"ל כילה כמה זמנים בהגהת הפיוטים ולתרגמם בלשון אשכנז ואלמלא הוא הפיוטים כבר נשתקעו ולא נאמרו בדורות הללו כידוע והוא טרח וקיבץ כמה ספרי' למאות הנצרכי' לזה העסק והוציא ממון רב והשכין ספריו ועדיין נשאר חייב כל זה כי לי הגאון הנ"ל ז"ל וגאונים רבותינו חסידי אשכנז זצ"ל קבעו שכרו למינקט ל"י שוקא על כ"ה שנין שלא ישיג אחר גבולו אלא שלא הי' ביכולתו להדפיס בפ"א מה שיספק לכל ישראל על כ"ה שנין ע"כ מדפיס וחוזר ומדפיס והכל הוא ליטול שכרו

אגרות ר' עקיבא איגר איגרת נד

וכן בפיוטים אין לשנות הנוסח שנסודו מקדושי עליון אף שהרב אבן עזרא בקהלת לעג ופער פיו על הקליר כבודו במקומו מונח, ובזה עשה שלא כהוגן לפגוע בכבוד הקדוש הזה שהעידו עליו בתוס' בחגיגה דף י"ג והרא"ש סוף פ"ה דברכות שהי' תנא והוא ר"א בר' שמעון דקרי' עלי' במדרש ויקרא רבה פ' ל' תנאי קראי פייטני' וכתשו' הרשב"א ס' תס"ט שהי' ר' אלעזר בן ערוך שאמרו עליו שהוא תנו"י אקרו"י פייטני' וכל דבריו מיוסדים על פי מדרשות אגדות ורזי התורה וגדולי רבותינו רש"י ותוס' סמכו דבריהם עליו ברש"י בחומש בראשית ל' כ"ב בפסוק ויזכור אלקי' את רחל וכו' והוא שייסד הפייט ביוצר לר"ה המתחיל חוג אבן ובדברי הימים ב' כ"ב י"א

בפסוק ותקח והושבעת וכו' והוא שיסד הקליר יום א' דר"ה בזכרונות אם כנן וכו' ובתוס' בחגיגה הנ"ל וכן בר"ה דף כ"ז ע"א ד"ה כמאן מצלינן ועוד בכמה מקומות וקשה עלי לפורטן וה' הטוב יסלח להרב אבן עזרא על גודל שגגתו בזה

המתנגדים לפיוטים

תשובות הרמב"ם (בלאו סימן רז, עמ' 363)

- שאלה: ילמדנו רבינו במה שנהגו החזנים לומר קרובות ופיוטים וזולתם ממה שיהיה שבח לבורא או שמחה לחתן או לבעל מילה באמצע הברכות אשר קודם ק"ש ואחריה בשחרית ובערבית ובילי המועדים לא יבדיל האדם בין הברכה והפיוט הראוי לומר זה באמצע הברכות או אחריהם או קודם התחילו הקדיש אחר והוא רחום יאמר מה שיצטרך ואח"כ יתחיל בברכות וק"ש... תשובה: מהראוי שלא יאמרו דבר מהפיוטים בתפלה ואם לא רצו ההמון זולתי לומר יהיה זה קודם ברכות ק"ש ולא יוסיף שום דבר בשום פנים בעצם הברכות ולא יפסיק בינם לבין ק"ש ואמנם אותה אשר קוראים ברכת בתולים היא ברכה לבטלה בלי ספק מוסף על זה שזה מנהג מגונה מאד ואין ראוי למי שהוא ירא שמים להקהל בקבוץ ההוא בשום פנים
- [יש להעיר שהרמב"ם הביא (בלה' מתנות עניים י, ג) מאמר, "שנאמר שוועת עניים אתה תשמע", אף שאין זה פסוק אלא מקורו בפיוט המופיע בסדר רב עמרם גאון, בשחרית של שבת בסוף פסוקי דזמרה – "נשמת כל חי" (מהדורת גולדשמידט, ירושלים תשל"ב, עמ' ע')]
- שו"ת הרי"ף ס' רפא
- ש"ץ שמוציא מפיו דברים שאינם הגונים כגון שהוציא מפיו דבר נבלה ומרנן בשירי ישמעאל מסלקין אותו על כיוצא בו נאמר נתנה עלי בקולה על כן שנאתיה (ירמ' יב, ח)

מורה הנבוכים א"ט

לא כפי שעשו הבורים באמת, שהפריזו והאריכו והרחיבו בתפילות שחיברו ובבקשות שניסחו כדי להתקרב לה' על ידיהן לפי מחשבתם השגויה, והם מתארים את ה' בהן בתארים שאילו תואר בהם אחד מבני האדם היה זה חסרון לגביו. כי אין הם מבינים את העניינים הנכבדים האלה, הזרים לשכלי ההמון, ועשו את ה' יתהדר ויתרומם אסקופה נדרסת ללשונותיהם, ותיארוהו ופנו אליו בכל מה שחשבו שהוא מותר, והם מפריזים בזה עד שהם מעוררים אותו להפעלות לפי מחשבת השווא שלהם. ובפרט אם הם מוצאים לשון של דברי נביא בכך, הרי הדבר מותר מבחינתם לגשת לכתובים שראוי לפרשם {שלא כפשוטם} בכל אופן שהוא, אך הם מבינים אותם כפשוטם {כחיצוניותם} וגוזרים מהם ומסיקים מהם ובונים עליהם אמירות. ההיתר לכך נפוץ אצל המשוררים ומחברי הבקשות או אצל מי שחושב שהוא מחבר שיר, עד שחוברו אמירות שחלקן כפירה גמורה ובחלקן יש אווילות ודמיון קלוקל המביאים את האדם באופן טבעי לצחוק כשהוא שומע אותם, ולבכי כשהוא מתבונן כיצד נאמרות אותן האמירות ביחס לה' יתרום ויתהדר. ולולא חמלתי מלגלות את חסרונם של האומרים הייתי מצטט לך מהן משהו כדי לעורר אותך על מקומות העבירה בהן. מכל מקום הן אמירות שחסרון גלוי מאוד למבין. וראוי שתתבונן ותאמר: אם לשון הרע והוצאת שם רע חטא גדול, על אחת כמה וכמה התרת הלשון כלפי ה' יתעלה ותיאורו בתארים שהוא נעלה מהם. איני אומר שזה חטא {בלבד} אלא חירוף וגידוף בשגגה מצד ההמון השומעים ומצד אותו טיפש האומר. ואילו מי שהשיג את חסרון של האמירות האלה ואומרן, הרי הוא לדעתי מכלל אלה שנאמר עליהם: "וַיִּחַפְּאוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל דְּבָרִים אֲשֶׁר לֹא כֵן עַל ה' אֱלֹהֵיהֶם" (מלכים ב' י"ז:ט'), ונאמר: "וְלִדְבַר אֵל ה' תוֹעֵה" (ישעיהו ל"ב:ו').

פירוש אברהם אבן עזרא קהלת פרק ה'

אמר אברהם המחבר: הנה נא הואלתי לדבר כי בעבור היות כבוד המקום מלא כל מקום ולא יוכל האדם להישמר בכל מקום, הוכן לו מקום שיהי לו קבוע לתפלתו, והוא חייב לכבדו. גם חייב הוא האדם להודות ולשבח לאלהיו בכל רגע כי חסדו עמו בכל חלקי הרגע שייחינו ויתענג בהרגשות. רק בעבור היות האדם מתעסק בעיסקי העולם הושם לו זמן שיתפלל בו והם עתים ידועות ערב ובקר וצהרים. כי מי שיש לו עיניים ידע את צאת השמש ועת נטותו ועת בואו, על כן חייב אדם כשיתפלל לשמור פתחי פיו ויחשוב בלבו שהוא עומד לפני מלך מלכי המלכים אשר בידו להמית ולהחיות. על כן אסור שיתפלל אדם ויכניס בתוך תפלתו פיוטים לא ידע עיקר פירושם, ולא יסמוך על המחבר הראשון כי אין אדם אשר לא יחטא, או המעתיקים חטאו.

וכלל אומר יש בפיוטי רבי אלעזר בר' קליר מנחתו כבוד ארבעה דברים קשים:

הדבר האחד – שרובי פיוטיו חידות ומשלים. ואזכיר מן פיוטיו אחד, והוא: ליראי יקפיל וחדשים יכפיל, ליום זה פור הפיל ומציון ימלוך. יש מפרש: כי ליראי – הוא ביו"ד, ועיניו המשיח יקפיל הארץ לפניו, וחדשים יכפיל – שיכפיל חדשי השנים וימהר ביאתו. ויש אומרים: כי הוא בלא יו"ד ועיניו יעביר מלת ראי דרך, וחדשים יכפיל – יסתור, וגם העצבים חדשים מקרוב באו. וחכמי הדור יפרשו: לראי יקפיל – שיעביר אלה השמים הנמשלים לראי מוצק, וחדשים יכפיל – הם השמים החדשים. גם זה איננו נכון, כי אין משמע

לשוננו כי אם: יעביר ראי ויכפיל חדשים, אולי עבותים הם, ויכפילם כדי שתהיה המכה בהם קשה. היתכן שיאמר אדם אין בכל החיים חכם כְּעִיר, ויאמר כי עינינו אדם, שנאמר ועיר פרא אדם יולד (איוב י"א:י"ב). או יאמר אשרי העם עובדי אש ומשתחווים לשמש, ויאמר כי אש הוא השם הנכבד והנורא, שנאמר כי י"י אלהיך אש אכלה הוא (דברים ד':כ"ד), גם הוא שמש, שנאמר כי שמש ומגן י"י (תהלים פ"ד:י"ב). אף כי אלה בלי כ"ף דמות, כמו חזקים כראי (איוב ל"ז:י"ח), ולא דמה הכתוב השחקים לראי כי אם בחזק. היתפלל אדם: ברוך אתה אריה, בעבור שמצא על המקום: כאריה ישאג (הושע י"א:י'), הייטב בעיני י"י.

ולמה לא נלמד משלמה שלא היה חכם אחריו כמוהו, והנה תפלתו שהתפלל מודעת, וכל יודע לשון הקודש יבין אותה, ואיננה חידות ומשלים. וכן תפלת דניאל שהיה משרא קטרין (דניאל ה':י"ב). והנה אלה לא התפללו כי אם בדברים מבוארים, שהיו חכמים, אף כי המתפלל על אנשים רבים וכולם אינם חכמים. וכן כל תפלה לחול ולקדש שתיקנו הראשונים אין בה חידות ומשלים. ומה ענין יש שיכפיל השמים החדשים, יהיו שנים ויכפילם.

ולאמר על המקום: ליום זה פור הפיל, איננו נכון. כי המשליך גורל לא ידע מה יהיה, והיה ראוי שיברח ממלת פור הפיל, כי לא תימצא כי אם במקום הצורר. ועוד, אחר שיעביר אלה השמים והארץ, איך ימלוך מציון והיא חלק מהארץ.

ענה אחד מחכמי הדור ואמר: כי חרוז יקפיל הצריכו שיאמר: פור הפיל. השיבותי כי לא מצאנו הנביאים בכל תפלתם שהתעסקו בחרוז. ועוד היה עושה על חרוז אחר, ולמה רכב על פיל ואותו לארץ יפיל. ואם ראה בחלום שיעשה חרוז על פיל והוצרך בהקיץ לפתור חלומו היה אומר לוחץ יעפיל, להתנשא יפיל, ורמי לב ישפיל ומציון ימלוך.

והדבר השיני – שפיוטיו מעורבים בלשון תלמוד, וידוע כי יש כמה לשונות בתלמוד ואינימו לשון הקודש. וכן אמרו לשון מקרא לחוד ולשון תלמוד לחוד. ומי הביאנו בצרה הזאת להתפלל בלשונות נכריות. הלא נחמיה הוכיח המדברים לשון אשדודית (נחמיה י"ג:כ"ד), ואף כי בעת התפילה. ולמה לא נלמד מהתפלה הקבועה שהיא כולה דברי צחות בלשון הקודש, ולמה נתפלל בלשון מדי ופרס ואדום וישמעאל.

והדבר השלישי – אפילו המלות שהם בלשון הקודש יש בהם טעיות גדולות, כמו אנסיכה מלכי. והנמצא מזה הענין ואני נסכתי מלכי (תהלים ב':ו'), והוא מהבנין הקל על משקל נפלתי ונדרתי. והעתיד אֶסֹךְ או אֶנְסֹךְ, כמו אֶפֹּל וְאֶדֹר. ומהבנין הכבד יאמר הפיל, והעתיד אֶפִּיל, וכן מן הַסִּיר יאמר אֶסִּיר או אֶנְסִיר בְּהִרְאוֹת הַנוֹן, כמו וְלִנְפִיל יִרָךְ (במדבר ה':כ"ב). והנה יהיה פירוש אנסיכה מלכי אעשה ממנו נסך כמו בל אסיר נסכיהם מדם (תהלים ט"ז:ד'). ויש מפרשים נסכתי מלכי כמו משחתי. ואם הוא הפירוש אמת תהיה טעות שנית. ולמה לא אמר ארומם מלכי או אשבח ואודה או אקדיש, רק בקש מלה להראות חכמתו לשומעים. ואנחנו חייבין לדעת דקדוק הלשון היטב שלא נטעה כמו המברכים ברכת המזון שיאמרו זָנְנוּ, ולא ידעו כי זָנְנוּ הוא מן זנה כמו עננו מן ענה, ולא יֶאֱמַר מן זן כי אם זוננו כמו שובנו אלהי ישענו (תהלים פ"ה:ה') ופעם יאמר צו לשון עבר והוא לשון ציווי כאשר יאמרו רבים בתענית: שחל עניו פניך, וידוע שהשי"ן במקום אשר, כמו מה שהיה הוא שיהיה (קהלת א':ט'). וחל הוא לשון צווי לעתיד כמו חל נא את פני י"י (מלכים א' י"ג:ו'). והנכון שחלה כמו ובהכנעו חלה את פני י"י (דברי הימים ב' ל"ג:י"ב).

ועוד כי לשון הקודש ביד ר' אלעזר נוחו עדן עיר פרופה אין חומה, שיעשה מהזכרים נקבות, והפך הדבר. ואמר: שושן עמק אוימה (מוסף יום הכיפורים), וידוע כי ה"א שושנה לשון נקבה וישוב הה"א תי"ו כשיהיה סמוך, שושנת העמקים (שיר השירים ב':א'). ובסור הה"א או התי"ו יהיה לשון זכר, כמו צדקה וצדק. ואיך יאמר על שושן: אוימה, ולמה ברח מהפסוק ולא אמר: שושנת עמק אוימה. ועוד מה ענין לשושנה שיתארנה באימה, התפחד השושנה. ואין תואר השושנה כי אם קטופה או רעננה או יבשה.

אמר אחד מחכמי הדור: הוצרך לאמר: אוימה, בעבור שתהיה חרוזתו עשירה. השיבותי אם זאת חרוזה עשירה הנה יש בפיוטיו חרוזים עניים ואביונים מחזרים על הפתחים, שחבר ר'ר' עם נבחר'. אם בעבור היותם שניהם מאותיות הגרון, אם כן יחבר עימם אל"ף ועי"ן. ועם הבי"ת והו"ו, שהוא גם מחבר לוי עם נביא, יחבר עימם מ"ם ופ"ה, ויהיו כל החרוזים חמשה כמספר מוצאי האותיות. ואם סיבת חיבור ה"א עם ח"ת בעבור היות דמותם קרובות במכתב, אם כן יחבר ר"ש עם דל"ת, ואף כי מצאנו רעואל (במדבר ב':י"ד) – דעואל (במדבר א':י"ד), רודנים (דברי הימים א' א':ז') – דודנים (בראשית י':ד').

וכן יחבר משפטים עם פתיים כי הם ממוצא אחד, ונמצא הטי"ת תמורת ת"ו במלת נצטדק (בראשית מ"ד:ט"ז), הצטידנו (יהושע ט':י"ב), ויצטירו (יהושע ט':ד'). וכן חבר יום עם פדיון ועליון. גם זה איננו נכון, אף על פי שיימצא מ"ם במקום נו"ן כמו חייך וחטין, איך יחליף מ"ם יום שהוא שורש עם נו"ן עליון או פדיון שהוא מן עלה ופדה והוא איננו שורש. ועוד מה ענין החרוז רק שיהיה ערב לאוזן ותרגיש כי סוף זה כסוף זה, ואולי היתה לו הרגשה ששית שירגיש בה כי המ"ם כמו הנו"ן ואינימו ממוצא אחד. ועוד חיבר עושר עם עשר תעשר. גם זה איננו נכון רק אם היה המתפלל אפרתי.

יש אומרים: אין משיבין את הארי לאחר מותו. התשובה: רוח אל עשתנו כלנו ומחומר קורצו הקדמונים כמונו, ואוזן מלין תבחן (איוב ל"ד:ג'). וכלנו נדע כי דניאל נביא היה ורב על כל חרטומי בבל וחכמיה. והנה אמרו חכמינו זכרונם לברכה: טעה דניאל בחשבוננו והחשבון הוא דבר קל. ועוד שירמיה הנביא בזמן דניאל היה ואחר שהראו חכמינו הראיה על טעותו האָמַר יֶאֱמַר להם, אלו היה דניאל חי היה מְטַעֵה המְטַעֵים אותו.

ואחרים אמרו: רחמנא ליבא בעי. אם כן למה נצטרך לְדַבֵּר כי הוא יודע תעלומות לב. והלא תיקנו הקדמונים לאמר בצום כיפור: היה עם פיפיות שלוחי עמך בית ישראל ואל יכשלו בלשונם.

והדבר הרביעי – שכל פיוטיו מליאים אגדות ומדרשות וחכמינו אמרו אין מקרא יוצא מידי פשוטו. אם כן אין ראוי להתפלל אלא על דרך פשט ולא על דבר שיש לו סוד או הוא על דרך משל או הוא כענין שאין הלכה כמותו או שיתפרש לעינינו רבים. הלא ידענו ממדרש שיר השירים שכל שלמה שהוא שם הוא קודש, ועיניו המלך שהשלום שלו, הנכון להתפלל אדם יאמר בתפילתו הושיעני המלך שלמה.

והנה מצאנו במקרא האומרים מה משא יי' (ירמיהו כ"ג:ל"ג), וידוע כי יש משא כמו נבואה, והמדברים לירמיהו: מה משא יי' (ירמיהו כ"ג:ל"ג) לא ידע הנביא סודם, שלא היו אומרים כי אם מעינין: איש איש {וגו'} על משאו (במדבר ד':י"ט). ואמר היודע הנסתר לנביא שיאמר להם כי המשא יהיה לאיש דברו והפכתם את דברי וגו' (ירמיהו כ"ג:ל"ו). אכן תאמרו מה דבר יי' ומה ענה יי', שאין במלה ספק בעינין. וכן לא תקרא לי עוד בעלי (הושע ב':י"ח), והלא הוא בעל נעורים כמו איש. לכן בעבור היות שם בעל ספק עם שם הבעל שהוא צלם, אמר הנביא אפלו מלה שיש בה ספק בעינין צלם, לא תאמרי לי כי אם אישי. והגאון רבנו סעדיה תהי נפשו צרורה בצרור החיים נשמר מאלה הארבעה דברים בבקשותיו השתים שלא חיבר מחבר כמוהם, והם על לשון הקודש והמקרא, ודקדוק לשון באין חידות ומשלים, ולא דרש.

וחכם היה בצרפת גם הוא חיבר בקשה תחלתה אמרי האזינה יי', ויש בה דברים איננו נכונים, מהם שאמר הרחבת עולמות אין להם גבול, ומה שאין לו גבול איננו נברא. ואמר כי שמך בך ובך שמך, ואילו ידע מה פירוש שם לא היה זה הדיבור עולה על לבו. ועוד אחר שאמר כי שמך בך הלא הוא בעצמו ובך שמך כי מה הפרש בין שלום עליך או עליך שלום, ראובן אתה או אתה ראובן, תפשו חיים (מלכים א' כ':י"ח) חיים תפשו (מלכים א' כ':י"ח), יברכך יי' וישמרך (במדבר ו':כ"ד) יי' ישמרך מכל רע (תהלים קכ"א:ז'). ואין זה דרך תפלה כי אם דרך שחוק.

וחכם אחר חבר שתי מלות והיו לאחדים בפיו, כמו אברמל, פירושו אבאר מלה או אברר מלה. והנה עשה הפך מה שאמר כי לא באר המלה ולא דבר ברור, רק בלל בשפתו שפת הקודש. ולא אוכל לבאר אחד מני אלף מטעות הפיטנים. והטוב בעיני שלא יתפלל אדם בהם כי אם התפילה הקבועה ויהיו דבריו מעטים ולא נענש בדיון.

שו"ת תשב"ץ א. לג

ואם לפעמים כותב בקצת כתביו קצת שגגות לא מפני זה יוצא מגדר תלמיד לפי שהוא גר ומנעוריו לא גדל על לשון הקדש והלל ה' אומר מלא אין מים שאובין שחייב אדם לומר בלשון רבו (שבת ט"ו ע"א) כך היא הגרסא בנוסחאות ישנות אין באל"ף ולפי שהיו שמעי' ואבטליון גרי צדק ולא היו יכולין לומר מלא הין והיו אומרים אין הלל שלמד מהם ה' אומר בלשונם. ומדקדקי הלשון השיבו כמה תשובות על ר' אלעזר קליר שהיה מגדולי התנאים שמצאו בפיוטיו כמה שגגות לפי הדקדוק לפי שאין זה פוגם מעלת החכם אם אינו יודע דקדוק הלשון והמלות

מהר"ל נתיבות עולם, נתיב העבודה י"ב

ועל לשון כל הפייטנים קרא תגר הראב"ע ז"ל כאשר לא הלכו אחר דקדוק הלשון בפיוטיהם כמו שהאריך בפירושו לקהלת (קהלת ה'). ואני אומר כי לא חשו רז"ל לדקדוק הלשון כמו זה, כי בודאי המקרא הוא כמו שנכתב בלשון קוד' ובודאי לשון זה שהוא לשון קודש אין לצאת מן דקדוק לשונו אפילו בתנועה אחת, ואם יש דבר זר בלשון הוא בשביל דרשה מה, וכן בתפלה שאמרו ז"ל (שבת י"ב ע"ב) השואל צרכיו בלשון ארמי אין מלאכים נזקקין לו לפי שאין המלאכים יודעים בלשון ארמי, בודאי בזה היו נמשכים אחר הלשון והדקדוק, אבל בפיוט שהוא כמו שירה ושבח שאומר האדם והוא לשונו של אדם לא נמנעו מלומר לשון כמו זה אף שהוא יוצא קצת מן דקדוק הלשון כיון שמוכן הדבור כראוי, שהלשונות כולם כשרים לכך כל דבור ולשון שהוא מובן לשמוע לא דקדקו יותר שהרי הלשון מובן לכל... ומפני כי ראיתי כי מאד מאד הפליג הראב"ע ז"ל דברים בענין זה על קדמוניו, ומי לא ישים על לבו ודעתו זה כי קדמוניו כל דרכם דרך חכמה ותבונה, ומי ששם לבו ודעתו על דבריהם ימצא כי לא סרו מדרך האמת אף בדבר קטן לכן אמרתי שלא להשגיח על דבריו כלל ע"כ

אגרות ר' עקיבא איגר איגרת נד

וכן בפיוטים אין לשנות הנוסח שנוסדו מקדושי עליון אף שהרב אבן עזרא בקהלת לעג ופער פיו על הקליר כבודו במקומו מונח, ובזה עשה שלא כהוגן לפגוע בכבוד הקדוש הזה שהעידו עליו בתוס' בחגיגה דף י"ג והרא"ש סוף פ"ה דברכות שהי' תנא והוא ר"א בר' שמעון דקרי' עלי' במדרש ויקרא רבה פ' ל' תנאי קראי פייטני' וכתשו' הרשב"א סי' תס"ט שהי' ר' אלעזר בן ערוך שאמרו עליו שהוא תנוי' אקרוי' פייטני' וכל דבריו מיוסדים על פי מדרשות אגדות ורזי התורה וגדולי רבותינו רש"י ותוס' סמכו דבריהם עליו ברש"י בחומש בראשית ל' כ"ב בפסוק ויזכור אלקי' את רחל וכו' והוא שיסד הפייט ביוצר לר"ה המתחיל חוג אבן ובדברי הימים ב' כ"ב י"א בפסוק ותקח יהושבעת וכו' והוא שיסד הקליר יום א' דר"ה בזכרונות אם כן וכו' ובתוס' בחגיגה הנ"ל וכן בר"ה דף כ"ז ע"א ד"ה כמאן מצלין ועוד בכמה מקומות וקשה עלי לפורטן וה' הטוב יסלח להרב אבן עזרא על גודל שגגתו בזה

פולמוס הראשונים ההלכתי

ספר העתים לר' יהודה ברזלאי/ברצלוני הלכות ברכת ועונג של שבת:קעב

הני דמדכרין בתפילה כי נחית ש"צ באבות ובגבורות ובקדושת השם פיוט מענין של שבת וכן נמי בשאר ברכות טעונת היא בידיה ומצוה להוכיח על כך וכל הממעט באותן מנהגות ומתפלל התפילה לבדה בלא תוספת ובלא גירוע כדרך שתקנוה מאה ועשרים זקנים ובהם כמה נביאים שכרו שמור לפני המקום וכן נמי האי דנהגו למימר בכל שבת הכל יודוך ומסיימי בה של שבת שהיא לא אשר שבת מכל המעשים חזי לן דלאו דווקא ומאן דעביד הכי מכמה אנפין טעה חדא שמוסיפין בברכה מה שלא תקנו חכמים [שלא תקנו חכמים] של שבת ועוד שמסירין הברכה כמו שהיא סדורה בכל יום ומוסיפין במקומה דברים אחרים, וכן מה ענין בברכה זו לשנותה בין בשבת בין בחול והלא ברכה של שבת היא ואין בה צורך שאלה כמו בשמונה עשרה וחייבין אנו לומר אותה בין בשבת בין בחול כמו שתיקנוה חכמים, הלכך מה שראוי לעשות בהכל יודוך מאן דבעי למימריה יאמר אותה לאחר ברכו קודם שיפתח ביוצר אור ומסיים הכל יודוך ואשר שבת מכל המעשים עד ומנחיל מנוחה לעמו ישראל ביום שבת קודש ואח"כ פותח בא"י אמ"ה יוצר אור ובורא חושך ומסדר הברכות כולה כמו בחול כדרך שתקנוה חכמים בלא תוספת ובלא גרוע ומאן דמצלי באתרא דנהיגי למימריה בתוך הברכה ואומר אותה ש"צ בתוך הברכה ואין כח בידו למנועם על כך ורוצה לדקדק על עצמו בברכותיו לא ליפתח הוא בהדי שלוחא דציבורא ביוצר אור אלא פותח בעצמו בהכל יודוך ומסיים בהדיה עד ביום שבת קודש וממהר כמעט ומסיים הברכה כמו בחול עד שמגיע בהדי שלוחא דציבורא והדר עני קדושא ומסיים כולה ברכה בהדיה והכין רגילין למיעבד ובהכי נפיק איניש ידי חובתיה

ר' יהוסף הלוי מיגאש, שו"ת ס' פז

וששאלת הפיוטים שנהגו החזנים לומר ולהכניס אותם בכלל הברכה כגון מגן ומחיה ויוצר אם זה מותר אם לאו. ידיענו דעת רבינו יצחק הרב ז"ל בזה.

תשובה אם החזיר החזן ענין הברכה קודם החתימה כדי שתבא החתימה עליה הרי זה מותר ואין אצלנו מי שימחה בזה ובפרט הואיל והוא מנהג פשוט לכל העולם וזו היתה סברת רבי' הרב זצ"ל.

רמב"ן מס' ברכות מט. (וכע"ז ברשב"א, מאירי, ועוד)

וראיתי שנתלין לומר דמטבע קצר הוא, כמה שאמור בירושלמי בפ"ק, אלו ברכות שמקצרין בהם, המברך על הפירות ועל המצות, וברכת הזימון, וברכה אחרונה שבברכת המזון. ולאו מילתא היא, שדרך הירושלמי בזה אינו מטבע קצר דפתיחה, ומטבע ארוך דפתיחה וחתימה. אלא שלא יאריך בנוסח ברכות קצרות, ולא יקצר ארוכות, ואף על פי שאומרן כמטבען. וברייטא היא שנויה בתוספתא, והביאו בירושלמי עלה דמתניתין, דתנן, בערב שתיים לאחריה, אחת ארוכה ואחת קצרה. ותני עלה למה אמרו אחת קצרה ואחת ארוכה, מקום שאמרו להאריך אינו רשאי לקצר. מקום שאמרו לקצר אינו רשאי להאריך. לחתום אינו רשאי שלא לחתום. שלא לחתום אינו רשאי לחתום. לשוח אינו רשאי לשוח, שלא לשוח אינו רשאי לשוח. אלו ברכות שמקצרין בהם, המברך על הפירות ועל המצות, ברכת הזימון, וברכה אחרונה שבברכת המזון. אלו ברכות שמארכין ברכות תענית, וברכות של ר"ה ויוה"כ. (והרבה), בירושלמי אלו ברכות המקצרין בהם וכו', הא בשאר כל הברכות אדם מאריך. אמר חזקיה מאן דתני המאריך זה הוא מגונה, מקצר הרי זה משובח. הדא אמרה אין זה כלל. תני צריך להאריך בגואל ישראל בתענית, הא בשש שהוא מוסיף אינו מאריך. א"ר יוסה שלא תאמר הואיל והוא מעין י"ח לא יאריך בה, לפום כך צריך מימר צריך להאריך בגואל ישראל בתענית. כל אלו דברים ברורים הם, שאין הענין הזה למטבע ארוך דפתיחה וחתימה, אלא שלא יוסיף דברים על מה שתיקנו חכמים בברכות, אלא במקומות שהארכו מאריך, כעין גואל ישראל בתענית, שאינו משנה בפתיחה וחתימה, אלא מוסיף דברים בלבד. ולפי דרכנו למדנו, שהמוסיפים בפיוטים וזמירות אינן נוהגין כשורה. וכן מצאתי עוד במדרש קהלת טוב לשמוע גערת חכם, אלו הדרשנין, מאיש שומע שיר כסילים, אלו החזנים, שמוסיפין על קבע תפלה. ודבר פשוט הוא.

שבלי הלקט ברכות סימן כח

דין אם מותר להתפלל קרובות ופיוטים בתוך התפלה.

אמר רב יהודה לא ישאל אדם צרכיו לא בשלש ראשונות ולא בשלש אחרונות אלא באמצעיות. וכתב רבינו חננאל זצ"ל קים להו לרבנן דליחיד. אבל שאילות ששואלין הצבור כגון זכרנו לחיים שרי דהא שלש אחרונות כלהו שאלה נינהו ושרי דשאילת צבור הן. ועוד כתב דאסור לכל מאן דמשני או מוסיף או גורע בג' ראשונות מן המטבע שטבעו חכמים בברכות ואלו החזנים שמיניחין מטבע הברכות ואומרין קרובות לאו שפיר עבדי. אבל המאריך והמקצר באמצעיות לית לן בה. והר"ר אברהם בן עזרא זצ"ל כתב בפ"י קהלת אל תבהל על פיך אל יוציא פיך מילין לפניו בבהלה ולבך אל ימהר כי אם תבינו כי הלב כמו אובד ותועה בעסקי העולם על כן

אמר משיח ה' מצא עבדך את לבבו ודע כי האלהים נצב עליך ורואה אותך ושומע את דבריך כי הוא בשמים בגבהי גבוהים ואתה על הארץ ואין למטה ממך על כן יהיו דבריך מעטים שלא תסתכן כמו שהיה כהן גדול ביום הכפורים מתפלל תפלה קצרה ויוצא: אמר אברהם המחבר הנה נא הואילתי לדבר בעבור היות כבוד המקום מלא כל מקום ולא יוכל אדם להשמר בכל מקום הוכן לו מקום שיהיה קבוע לתפלתו והוא חייב לכבדו גם חייב הוא האדם להודות ולשבח לאלהיו בכל רגע כי חסדו עמו בכל חלקי הרגע שיחיינו ויתענג בהרגשות. רק בעבור היות האדם מתעסק בעסקי העולם הושם לו זמן שיתפלל בו והם עתים ידועות ערב ובקר וצהרים כי מי שיש לו עינים ידע עת צאת השמש ועת נטותו ועת בואו על כן כשיתפלל האדם חייב שישמור פתחי פיו ויחשוב בלבו שהוא עומד לפני מלך אשר בידו להמית ולהחיות על כן אסור לו לאדם שיתפלל ויכניס בתפלותיו פיוטים לא ידע פירושם ולא יסמוך על המחבר הראשון כי אין איש אשר לא יחטא או המעתיקים חטאו והטוב בעיני שלא יתפלל אדם בהם כי אם התפלה הקבועה ויהי דברינו מעטים ולא נענש בדיון. ובשם רבינו גרשם זצ"ל מצאתי מה שהורה לכם החבר שלא להתפלל קרובות בתוך התפלה בחגים ומועדים ובראש השנה ויום הכפורים ואפי' זכרנו לחיים לפי שאינו מענין מגן. שאילה זו נשאלה לפני רב כהן צדק זצ"ל ושיבתו והשיבו לשאול אדם בג' ראשונות וג' אחרונות ולומר זכרנו לחיים במגן כמנהג שלנו אתם עושים כי הוא מנהג ישיבה שאנו שואלין במגן זכרנו ובאתה גבור מי כמון ובמודים וכתוב לחיים ובשים שלום בספר חיים מראש השנה עד יום הכפורים. ואם הא דרב יהודה דאמר אל ישאל אדם צרכיו כו' הלכה הוא אם כן אנו עושין שלא כהלכה אלא אין אנו חלוקין על הלכה זו דרב יהודה לא דבר אלא בצרכי יחיד כדאיתא במסכת ע"ז היה לו חולה בתוך ביתו או היה צריך לפרנסה וכו' אבל צרכי צבור שואלין כגון זכרנו לחיים ובספר חיים. ועוד השיב רב נטרונאי גאון זצ"ל שאומרים פיוטין באבות ובגבורות ובכל תפלה ותפלה דלכל רגל ורגל מענינו ומרבין בו דברי אגדה ובחנוכה ובפורים אומרים בכל ברכה וברכה מעין אותה ובראש השנה ויום הכפורים דברי רצוי וסליחות ובתשעה באב דברי חרבן הבית הרשות בידו ועיקר שאומרים בכל ברכה וברכה מעין פתיחתה וחתמתה של ברכה ובאמצע אומרים דברי אגדה ודברי שבח של הקב"ה שפיר דמי וגם יש לנו ללמוד מן הפיטנים הראשונים שהיו חכמים גדולים הרי ר' ינאי שהיה מן החכמים הראשונים ופייט קרובות לכל סדר וסדר שלכל השנה. וגם ר' אלעזר בר' קליר מן החכמים הראשונים ופייט קרובות לכל הרגלים והזכיר באבות וגבורות דברי אגדה ועניינים הרבה. וגם רבינו קלונימוס זצ"ל שחכם גדול היה ופייט קרובות לכל הרגלים והזכיר במ אגדה ועניינים הרבה. ור' משולם בנו ידענו שחכם גדול היה ופייט קרובה לצום כפור ובתוך הברכה אמר ענינים הרבה ובסוף סמוך לחתימה הזכיר מעין הברכה ויש ללמוד מהן ולא לבטל קרובות שהן שבח הקב"ה עד כאן תשובת רבינו גרשון מאור הגולה ז"ל: וכן כתב אחי ר' בנימין נר"ו שאין לנו למעט בקרובות ובפיוטים שהם מיוסדים על שבח המקום. ויש בהן מענינו של יום כדאמרין ברוך ה' יום יום כל יום ויום תן לו מעין ברכתיו. ומצינו שהקב"ה חפץ בתפלתן של ישראל דאמרין בבראשית רבה ר' שמואל בר חייא ב"ר יודן אמר על כל קילוס וקילוס שישראל משבחין להקב"ה משרה שכינתו עליהן שנא' ואתה קדוש יושב תהלות ישראל ואיתא נמי בפסיקתא דשמיני עצרת יספת לגוי ה' יספת לגוי נכבדת אומות העולם אתה נותן להם ימים טובים הם אוכלים ושותים ופוחזין ונכנסים לבתי טיטראות ובבתי קרקסאות ומכעיסין אותך אבל ישראל אתה נותן להם ימים טובים והן אוכלין ושותין נכנסין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ומרבין בתפלות ומרבין בקרובות לפיכך צריך הכתוב לומר ביום השמיני עצרת. ועוד מצינו שגם בימי רבותינו נוהגין בקרובות ופיוטים כדאמרין בפסיקתא רבתא דסוכה כד דמך ר' אלעזר ב"ר שמעון היה דורו קורא עליו מי זאת עולה מן המדבר כתימרות עשן מקושרת מור ולבונה מכל אבקת רוכל מהו מכל אבקת רוכל דהוי קריי' ותניי קרוב ופייטן וכן מצאתי שהשיב רבינו תם זצ"ל כף רגל חמש מאות וחמש עשרה ישרה לכסא.

אורחות חיים וס' כל בו סימן יא

וכתבו הגאונים ז"ל (שערי תשובה, ס"י קנא; עמנואל, ס"י ד; חמדה גנוזה, ס"י קיב) דדוקא צרכי יחיד הוא דלא, אבל צרכי רבים שואלין. ועל זה פשט המנהג לומר קרובות ופיוטים, ולהוסיף בהם בעשרת הימים שבין ראש השנה ליום הכפורים, כמו שנבאר ב"ה (סדר תפילת ר"ה ס"י יט כ). כתב רב נטרונאי ז"ל בתשובת שאלה, ושאומרים פיוטים באבות ובגבורות, ובכל תפלה בכל רגל מענינו, הרשות בידן. והעיקר שאומרים בכל ברכה וברכה מעין פתיחה ומעין חתימה של ברכה, (שבאמצע) [ובאמצע] אומרין] דברי הגדה ושבח של הקב"ה, שפיר דמי, ע"כ. תשובה אחרת מצאתי, ולא ידעתי מי השיבה, וכתוב בה כך, יש ללמוד מר' ינאי ומר' אליעזר הקליר, שהיו מחכמי הראשונים, ופייטו קרובות לכל סדר וסדר דברי הגדה ועניינים הרבה בתוך הברכות, וקרוב לחתימה הזכירו מעין הברכה, ויש לנו ללמוד מהם, ולא לבטל הקרובות שהם שבחיו של הקב"ה, ע"כ. והרי נתן ז"ל (מחכים עמ' 32) כתב, ואין בזה משום (יא, א) מקום שאמרו להאריך אינו רשאי לקצר, לקצר אינו רשאי להאריך, דמה שאמרו ז"ל, הני מילי לקבוע האריכות והקוצר, אבל לפי שעה אין לחוש. ור"ת ז"ל פירש דלא קאי מקום שאמרו להאריך אלא אברכת פירות, ומצות, וברכת הזימון, שהוא נברך, והכי איתא בתוספתא (פ"א, ח). והרשב"א ז"ל (יא, א ד"ה ומקום) פירש מקום שאמרו להאריך וכו', שאם היה מטבע ארוך שפותחת וחותמת, אינו רשאי לפתוח ולא לחתום, לחתום ולא לפתוח. ומקום שאמרו לקצר, היינו אם פותחת או חותמת בלבד, אינו רשאי לפתוח ולחתום, כדי שלא ישנה המטבע ויחזיר הארוך להיות קצר והקצר ארוך. ולפירוש זה לא קשיא מידי מה שמוסיפין באמצע הברכה פיוטין, ובראש השנה ויום הכפורים זכרנו ומי כמון. וכן נראה גם כן מדברי הראב"ד ז"ל. והרב ברצלוני ז"ל (ספר העיתים ס"י קעג) כתב בשם גאון ז"ל, והיאך עקרו רבנן שמונה עשרה בשבת, מפני שיש בהם דרך שאלה של חול, ואנו נקח דברי הפיוטים

ונאמר בשבת דברים שאינם ראויים לאמרם. והביא עוד (שם) בשם רבינו האי גאון ז"ל, דלא רבנן בישיבה לומר בחנוכה ופורים כשם שעשית פלא, ולא בראש השנה וביום הכפורים זכרנו ומי כמוך, כל שכן הפיוטין דאינון דברי הבאי ודברי בורות, עכ"ל

כתיבת פיוטים חדשים

מסכת ברכות, תלמוד בבלי דף כט:

רבי אליעזר אומר: העושה תפלתו קבע וכו' - מאי קבע? אמר רבי יעקב בר אידי אמר רבי אושעיא: כל שתפלתו דומה עליו כמשוי; ורבנן אמרי: כל מי שאינו אומרה בלשון תחנונים; רבה ורב יוסף דאמרי תריוהו: כל שאינו יכול לחדש בה דבר. אמר רבי זירא: אנא יכילנא לחדושי בה מילתא, ומסתפינא דלמא מטרידנא (פירוש: אני יכול לחדש בה דבר, אבל אני מפחד שמא אתבלבל)

- תלמוד ירושלמי שם (ד,ד)

רבי אליעזר אומר: העושה תפלתו קבע אין תפלתו תחנונים. רבי אבהו בשם רבי אלעזר: ובלבד שלא יהא כקורא באיגרת. רבי אחא בשם רבי יוסי: צריך לחדש בה דבר בכל יום. אחיתופל היה מתפלל שלש תפילות חדשות בכל יום. אמר ר' זעורא: כל זמן דהוינא עביד כן הוינא טעי (פירוש: כל זמן שהייתי עושה כן הייתי טועה), ולית לך אלא כ"י דמר (פירוש: אין לך אלא כמו שאמר) רבי אבהו בשם רבי אלעזר: ובלבד שלא יהא כקורא באגרת. רבי אלעזר היה מתפלל תפילה חדשה בכל יום. רבי אבהו היה מברך ברכה חדשה בכל יום

הקדמת רב סעדיה גאון לס' האגרון (מתורגם מערבית)

I see that many of the children of Israel are ignorant of the most essential articulacy in our language, let alone its more difficult [aspects], and when they speak, much of what they say is ungrammatical, and when they compose poetry, few are the ancient elements they adopt and many are those they forget... And the collector [oger, from the same root as the title of the book] wrote this book to serve as wisdom for all the people of God and all those knowledgeable in law and justice. And He prepared it to speak in riddles and to offer parables and all manner of tropes and rhyming verses

ספר העקרים ד,כג

אין כל אדם רשאי לסדר דברים כפי רצונו בתפלה, וכל שכן ליחס אליו שום תואר מעצמו, ועל כיוצא בזה נאמר אל תבהל על פיך ולבך אל ימהר להוציא דבר לפני האלהים וגו'. וכבר האריך בזה הרב אברהם אבן עזרא ז"ל בפירוש קהלת על זה הפסוק, ודבריו נכונים בזה ואין צריכים תקון. והכלל בזה שהתפלה צריכה ג' דברים כדי שתהיה ראויה להתקבל. האחד שתהיה נאמרת במאמרים קצרים נאותים ומורים על כונת המתפלל, ולא ירבה דברים שהסכל ירבה דברים, ולא יהיה ממי שנאמר עליו כי בא החלום ברוב ענין וקול כסיל ברב דברים. וצריך שיהיו הדברים הנאמרים ההם ערבים אל השומע ולא יהיו עליו לטורח, ולזה נבחרו השירים והפיוטים והבקשות העשויים במשקל אל התפלה להתקבץ בהם אלו הענינים כולם, ועוד נוסף עליהם שהם מסכימים לנגוני המוסיקא, כמו שהוא מגדר השיר שהוא מאמר מתיחם ונקשר קצתו עם קצתו, מודיע כונת המדבר במלות קצרות וערבות ושקולות כפי נגוני המוסיקא. והשני שתסכים כונת הלב עם הנאמר בפה, ולא יהיה המתפלל ממי שנאמר עליהם ויפתוהו בפיהם ובלשונם יכזבו לו ולבם לא נכון עמו, אבל יהיה ממי שיסכים הלב עם הפה, כמו שאמר דוד יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך, כלומר אחר שהם מסכימים יחד אמרי פי והגיון לבי, יהיו לרצון לפניך. והג' שיהיה הקול נמוך ומורה על ההכנעה כאדם המתחנן לפני אדוניו, כמאמר המשורר שמע אלהים קולי בשיחי, שמע קול תחנוני בשועי אליך, ולא יהיה ממי שנאמר עליו נתנה עלי בקולה על כן שנאתיה.

רש"ר הירש, חורב

והפיוטים ידעו מראש, כי המעשים הנכבדים, מושגי הדת גם אמרות חכמינו ז"ל הלא ידועים ונלויים המה לבני העם, ורק נדרש הוא לסדרם בסדר טוב ויפה והפיוטים האלה בטוחים היו כי רק ע"י האזכרות הקצרות ורמזי מאמריהם, אשר הציעו לרבים בפיוטיהם יעצרו כח לעורר את לבות השומעים והקוראים, בהם ירוממו את רוחם וימלאו את לבבם ברגשי קדש, לדעת מעצמם כל דבר לאשורו — אולם נביטה נא על זמן "ההוא" שלנו ביחס אל הדורות ההם, שבהם נתחברו הפיוטים, אזי לא נדע על מה עלינו להתאונן ביותר,

אם על הדבר ההוא, כי הפיוטים ההם לא נתחברו בסגנון מסוגל כזה, למען יסכנו הפיוטים גם בעד בני ישראל של זמננו, ולמען יוכלו לקרוא בהם בטוב טעם ודעת בגלל כי גם מורשי לבביהם יתרגשו ממהלך רוחם ותעופת רעיונותיהם הנשגבים, או על אדות זמננו, אשר כה התרחק מזמן העבר, עד כי אלה הדברים שהמה היו אז קנין הפרט והכלל גם יחד, נהיו עתה רק קנין אנשים מתי מספר בעלי "המצב המיוחד", אשר תורתם אומנתם — ואשר אמנם מי יתן למצער, כי בין אלה יתקיימו התורה והתלמוד בלמודיהם — אחרי אשר רוח המדע של עם ישראל חדל להיות עוד קנין כל בית ישראל, עד כי הפיוטים לא יוכלו למצוא עוד את מקומם הנכון, אשר התוו למענם ולפעול את פעולתם הנאמנה לזמר משכיל על מיתרי לבות העם. — לא "הסגנון" של הפיוטים ולא הזרות והקשות אשר בהם, עשו את הפיוטים כמו זר ומוזר בעד בני דורנו, רק יען וביען, כי את החיים הפנימיים שלנו, עולם הרעיונות שלנו, חדלו לשגשג עוד על אדמת ישראל ולא הטבעו על אדני המדע של תורת ישראל — ובאופן כזה אין ספק כי הפיוטים גם אז כמו זר היו בעד דורנו, לוא גם דברו אלינו בשפת ארץ מולדתנו — אבל הפיוטים ההם כשהם לעצמם, כפי תעודתם, הלא יכלולו רק באורים נכבדים, מלואים יקרים והשלמה רמה לעבודת ה' שלנו — אשר אמנם רק אז יוכל להיות לנו הצדק להסיר ולבטל את הפיוטים, לוא זמננו התרומם, לא לבד אל מעלת הדור ודעת התורה והמדע, אשר בו חיו הפיטנים, כי עליו היה עוד להעפיל עלות אל מרום הזמן, שהיו בו חכמינו ז"ל בעצמם, אשר אז באמת התורה היתה יסוד החיים, ובני העם לוא יכלו בעצמם להשלים ולמלאות ביתר שלמות את הגיוני לבבם בדבר התפלה וקריאת התורה. בעצמם לוא יכלו ברוח דעת, לרכוש להם את מושג היום וערכו עליו בעצם שלימותו, וביחוד כפי העת אשר מורי העם ומאשריו בדבור חי בארו לעם את כל אלה בשפת אמת תכון לעד, וינאמו נאום ויטיפו דבריהם על אזן שומעת — גם אמנם את מקום הפיוטים יכלו רק למלאות ע"י אנשים חכמים גדולים וידועים, שהמה לא יחברו את שיריהם ברגש איש פרטי (כמו רובי הפיטנים מהפורטיגזים) ורק באופן אם יכלו להתרומם אל מעלת המדע של גדולי הפיטנים ומנקודת המצב של המדע היו מתאמצים להשיג ולהקיף את החיים של הכלל ע"פ תכונת הימים המצוינים ובדבור כמו חי, לצייר ולתאר ולהטיף את כל זאת לעם — כמו כן בנוגע אל "הדרשה ברבים" דרושה להיות לא ע"פ שום נקודת המצב זולתה, רק לקוחה מהיהדות בעצמה וממוסדות ישראל הנכבדים, אשר מהם ישיגו ויבינו את החיים ועליהם יכוננו אותם — אבל היכול משורר בימינו אלה לחבר פיוטים כאלה? היכול דרשן ומטיפ לקחת נאום כזה? — הן יחסרו לנו חיים ומדע ברוח התורה והיהדות, חיים ומדע, אשר על שניהם עליהם לכוון את נושא מדברותיהם, ובעוד החוג, אשר בקרבו יוכל המטיפ לפעול את פעולתו אמונה קטן הוא מאד, לכן הדבור יוכל לפעול עתה אך זעיר שם זעיר שם — אי לזאת הפיוטים, שהמה נשארו להיות לנו בתור עדות נאמנה בעד זמן מאשר, אשר כל אלה הדברים הנזכרים עוד שלטו בעצם תומם, מי יתן ויהיו אלה אמצעים טובים גם לקח-טוב בעדנו, לעורר גם עתה את העם, למען ישובו לקנות ולרכוש למו את הסגולות, אשר רכשו להם עמנו בשנות קדם, ולמען נוכל מצדנו להנחיל אותן ג"כ לבנינו אחרינו, ואז גם נכדינו יריעו ויצהלו לקראת הפיוטים האלה — אף בעד המטיפ יועילו הפיוטים, להיות למו למשל ולדוגמא, למען יכיר היטב גם הוא את תעודתו, ולדעת כי עליו להתאמץ מנקודת-המצב שלו, להיות בעד בני העם את אשר השתדלו הפיטנים בפיוטיהם להיות בעד בני דורם. — גם לא לחנם כה התפשטו הפיוטים ונתקבלו בכל קהלות ישראל, אין זאת, יען כי בטח יש בהם נחיצות כללית — והנה בנוגע אל הדעות של חכמינו האחדים מדורות עברו, אשר התנגדו אל הפיוטים — מצד אחד, טענתם היתה, בגלל השפה והסגנון המיוחד להם — אבל מי לא יבין וישיג, כי מנקודת המצב המיוחדת שעל פיה נתחברו הפיוטים הכוללים ונסדרו להיות קבוץ אמרים נכוחים למבין מתנ"ך, ש"ס, שמעתתא, אגדה, מדרשים — גם מהלכות החיים והלך נפש ומושג "השכל והרגש", ואם כן הלא נדרש היה להם, לבחור בעד זה שפה מיוחדת, שהיא תקח אמריה בקצור נמרץ ומתאמתת עם שפת כתבי קדשנו, למען תכוללם יחד במערכי לב ע"י דברים נמלצים, חרוזים ורמזים ובסגנון מיוחד — ומצד השני — מצאו המתנגדים — לפי דעתם — כי הוא נגד הדין, לעשות הפסקות בחלקי עבודת ה' ע"י אמירת הפיוטים — אבל על אדות עצמות הפיוטים ותוכן ערכם עליהם במעלת רוחם, לא נמצאו כל מערערים עליהם.

מגן אברהם הלכות תפילה (או"ח סחא, מובא בכמה פוסקים שם)

האר"י ז"ל לא היה אומר פיוטים ופזמונים אלא מה שסדרו הראשונים כגון הקלירי שנתקנו ע"ד האמת, אמנם המנהגים שנהגו בשרשי התפלה אין לשנות ממנהג מקומו כי י"ב שיערים בשמים נגד י"ב שבטים וכל שבט יש לו שער ומנהג לבד מה שנזכר בגמרא שוה לכל (הכוונות) וז"ל הגמרא ירושלמי אף על פי ששלחנו לכם סדר התפלות אל תשנו ממנהג אבותיכם עכ"ל וכ"כ בס"ח סי' רנ"ו וכתב שגם הפוסקים שאומרים על הפיוטים צריך לנגן כמו שמנגנים הקרוב"ץ - ובש"ל האריך בשם גאונים שמצוה לומר פיוטים וכשפייט ר"א וחיות אשר הנה וכו' ליהטה אש סביבותיו עכ"ל

מג"א הלכות תשעה באב (או"ח תקס"י, מובא במשנה ברורה)

כתוב בליקוטי מהר"ל שלא כדן הוא שמשוררין במשתה אודך כי עניתני וכה"ג כמה פיוטים לשמחת הריעות כי אז התורה חוגרת שק ואומר עשאוני בניך כמין זמר אך בב"ה לרגלים מצוה לזמר וכו' עכ"ל ונ"ל דלא שרי אלא אותם השירים שנתקנו על הסעוד' כגון בשבת אבל פיוטים אחרים אסור ועיין בס"ח סימן קע"ו

מג"א הל' תענית (תקעו, יא)

והואיל ודקדקנו בהא מילתא בהכל יודך דנהגו רוב עלמא למימר כש"כ שיש לנו לדקדק ולמעט במנהג הפיוט ולמנוע שלא לאומרו בשום ברכה שבעולם אלא לסדר כל ברכה וברכה כמו שתקנה חכמים בלא תוספת ובלא גירוע יען שפיוטין אלו שנהגו העולם למימרינון חזי לנא לרבוותא שאמרו שלא נתקן אלא בשעת השמד בלחוד מפני שלא היו יכולין להזכיר דברי תורה כי היו גוזרין האויבים על ישראל שלא לעסוק בתורה ועל כן היו חכמים שביניהם מתקנין להן בכלל התפילה להזכיר ולהזהיר לעמי הארץ הלכות חג בחג והלכות ימים טובים והלכות שבתות ודקדוקי המצות בדרך שבחות והודיות וחרוזות ופיוטים והוא אמרי הכי עת לעשות לד' הפרו תורתך אבל שלא בשעת השמד חזר הדבר לאיסורו והאיך יעלה על לב איש שיניח ברכה ותפילה של נביאים כמו שהיא ויקח לעצמו דברי כל גדול שבעולם שיקום או פעוט שיקום לעצמו ויוסיף בדברי פיוטין או בדברי שבח לפני המקום בלא עתן כמו שאמרו רבותינו המספר בשבחו של מקום יותר מדאי נעקר מן העולם ועוד האומר הלל בכל יום ה"ז מחרף ומגדף ועוד שפיוטין אלו מזכירין בברכה שהיא להבא לשעבר ובברכה שהיא לשעבר להבא וכן נמי בכל שבת מוסיפין ומזכירין דברי צורך שאלה של חול והא עקרו בשבת [תפילת] י"ח מפני שיש בהן צורך דברים של חול והאיך נקח דברי פיוטין ונאמר בשבת דברים שאין ראויין לאומרן וכן נמי דברי להבא לשעבר ודברי לשעבר בלהבא והרבה חששו חכמים הראשונים לכל זה ואמרו כל דבר שהיא להבא אומרו בעבודה וכל דבר שהיא לשעבר אומרו בהודאה ולכך תקנו יעלה ויבוא בעבודה ועל הנסים בהודאה וכדתנן וצועק על העתיד לבוא ונותן שבח והודיה וכתוב נמי לעולם יהיו דברך מועטין לפני המקום. ואשכחן לרבינו הא"י גאון ז"ל דקאמר דלא רגילי רבנן בשיבה למימר הלין מילי כלהון כגון בחנוכה ופורים כשם שעשית להם נס כן עשה עמנו פלא ונסים וכגון ברה"י ויוה"כ זכרנו לחיים ומי כמוך וכתוב לחיים ואם הלין מילי דצרכי רבים נינהו ונהיגי בהו רוב ישראל למימרינון מימנעי בשיבה לאדכורי שאר פיוטין כלהון דאינון דברי הבאי ודברי בורות אשר לא שערום אבותינו לא כש"כ שמצוה עלינו למנוע שלא להזכיר, והאי דלא כתבין הכא לפי הצורך בדברים אלו מפני שכבר הארכנו בכך בהלכות ברכות:

מג"א הלכות ראש השנה (או"ח תקפד, ד ומובא במשנה ברורה)

עד חצות. לכל הפחו' (שם) וכ"כ ביש"ש בביצה שבר"ה יוכל להאריך יותר מחצות אם לא כשחל בשב' ונ"ל דוקא בפיוטים ותפלות ולא בניגונים

הכוונה היא העיקר**ט"ז הלכות תפילה (או"ח ק. א) ומובא במשנה ברורה**

נראה דבתפלה שצריך להבין בפ"י הדברים בפרט בפיוטים שחמור פירוש' אם לא בנתינת דעה רבה עליהם ודאי צריך להסדיר תחלה ולא מהני לו ספר בזה וזה פשוט

חובות הלבבות ה,ה

וכאשר יתיאש היצר מפתותך בפנים האלה ישתדל לפתותך מצד אהבת השבח והשם טוב בעוה"ז ויאמר לך, שמח אני על עבודתך לאלהים... וכן נאמר בכל מי שמכוין בתפלתו מהמתפללים בצבור ובעלי החזון בפיוטים החדשים למצוא חן בעיני בני אדם מבלעדי האל יתברך שאינה מקובלת אצל הבורא.

שלחן ערוך, סימן סו

י'ש מקומות ש'מפסיקים ב'ברכות קריאת ש'מע לומר פ'יוטים, ו'נכון ל'מנע מ'לאמרם, מ'שום ד'הו' הפ'סק.

רמ"א: ו'יש אומרים ד'אין אסור ב'דבר (הר"י ס"פ אין עומדין ו'הרשב"א ו'הטור) ו'כן נו'הגין ב'כל המקומות ל'אמרם, ו'המקל ו'אינו אומרים לא הפ'סיד, ומ'קל מ'קום לא י'עסק ב'שום ד'בר, א'פלו ב'דברי תורה אסור ל'הפסיק ו'ל'עסק כל זמן ש'הצבור אומר פ'יוטים, כ'ל ש'כן ש'אסור ל'דבר שום ש'יחה ב'טלה.

ב"ת: תימה דכיון דאמר דגדולי עולם תקנו וגם הראב"ד ור"ת הסכימו שאין בו איסור היאך כתב אח"כ ומ"מ טוב ויפה הדבר לבטלה וכו' הלא אין ב"ד יכול לבטל דברי ב"ד חברו וא"כ גדול ממנו בחכמה ובמנין ומי לנו גדול כהראב"ד ור"ת כ"ש ר"א הקליר דהוא ר"א בר"ש בר יוחאי דאיתא בויקרא רבה פ' שלשים כד דמך ר"א בר"ש בר יוחאי היה דורו קורא עליו מי זאת עולה וגו' מהו מכל אבקת רוכל אלא דהוה קריי ותניי ופייטן ודרשן ובמדרש חזית סוף פסוק מי זאת עולה גריס קרובי ופייטוי והתוספות פרק אין דורשין (חגיגה יג) הביאו להך מדרש וכתבו שהוא היה תנא ובימיו היו מקדשין על פי הראייה שמעולם לא יסד רק קרוביץ מיום ראשון וכ"כ הרא"ש ס"פ אין עומדין וא"כ מי יבא אחריו לבטל מה שתיקן ויסד לכל ישראל ונהגו אחריו וא"כ לא היה רבינו רשאי לומר טוב ויפה לבטלה וכו' ונראה ליישב דדעת רבינו היא דאף ר"א הקליר וחבריו לא יסדוהו אלא לאנשי דורם והנהגו מנהגם שנותנים עיניהם ולבם לומר הקרוביץ והפיוטים בכוונה אבל מיום שנתקלקלו הדורות שמפסיקין בשיחה בטילה ובדברי הבאי אף ר"א הקליר ודאי מסכים לבטלה

זה נראה ליישב דעת רבינו אבל חלילה לנו לשמוע ולקבל דברי רבינו בזה ואחד היו בזמנינו שהתחיל לבטל מלומר קרוב"ץ בקהלו ולא הוציא שנתו וכ"כ שבולי הלקט וז"ל אבל ר"ע ורב כהן צדק ורב פלטי גאון והרב רבינו יונה ורבינו קלונימוס ור"י ט"ע ור"ש הגדול ורבינו סעדיה גאון וכל גאוני לות"ר כתבו כולם שיש לומר פיוטים וכ"כ בהגהת אשיר"י מא"ז בפ"ק דברכות וז"ל וכבר נחלקו בהם ר"י ט"ע ורבינו אליהו ועלתה בידם דמותר ומצוה מן המובחר וכו'.

- מובא בספר **חסידיים תרז'** יש שימות שמשנה מנהג הראשונים כגון פיוטים שהורגלו לומר קרוב"ץ דרבינו משולם שאחד אמר קרוב"ץ אחרת ומת בתוך שלשי" יום ואחד לא רצה לומר אין צור חלף ומת בתוך שלשים יום שאין עון זה מן התורה אלא אל תשיג גבול עולם

טור [ושו"ע]. סימן א

ויפיל תחנתו לפני המקום, אחד המרבה ואחד הממעט, ובלבד שיכוין לבו בתחנוניו, כי טוב מעט בכוונה מהרבות בהם שלא בכוונה

עקדת יצחק, פרשת אחרי-מות

והוא מה שחתם הענין באומרו והיתה זאת לכם לחקת עולם לכפר על בני ישראל מכל חטאתם אחת בשנה – יאמר כי זה יה" חק עולם לכל בני ישראל לא יסור מהם ענין כפרה זו אחת בשנה כמו שאמר כי ביום הזה יכפר וגו'. ואל הענין הזה תקנו קדמונינו ז"ל ימי תשובה נוראים כמו שהוא מפורסם מימי אלול (פר"א פ' מ"ו) ועשרה ימים שבין ראש השנה ליום הכפורים שעליהם נאמר (ישעיהו נ"ה). דרשו ה' בהמצאו וגו' לפי חז"ל (ר"ה י"ח). כמו שיבא בשער ק' ב"ה. וסדרו בהם סליחות ופיוטים ווידויים רבים מינים ממינים שונים כדי לעורר אותנו אל תקון מעשינו ושלימות פעולותינו בהשלמת תשובתנו כפי מה שיצא מפינו בסדרי סליחותינו כי איך יתכן שנצחק בפנינו חטאנו רשענו שחתנו ולא נשמיע דברי פינו אל לבנו להכנע ולומר אוי לי מה עשיתי להתחרט מכל עונותיו ולהעתיקם מעליו לשלח אותו לעזאזל המדברה ודאי לא יחשד בעל נפש בכך שאם כן הרי הוא מביא על עצמו בסליחותיו, אלה ואשמה רבה מאד ומגלגל עליו זכר עונותיו הראשונים לא לעזר ולא להועיל כי אם לחרפה ולמזכיר עון ועליה אמר הכתוב מכסה פשעיו לא יצליח וגו' (משלי כ"ח:י"ג). ירצה כי המכסה הפשעים ואינו זוכרם בהתודות עליהם לא ירויח בזה כלל שכבר הם נודעים לאל יתעלה ומענישו עליהם אע"פ שיטמנם בחבו אמנם ההודאה עליהם אם תסכים עמה העזיבה מהם יועית ואם לא הרי הוא כמי שמכסה פשעיו או יותר רע ממנו שהרי הוא בא לפניו כמתהלל ומפאר על חטאיו והוא זדון לב ועזות פנים. והנה בדרכי התשובה יבאו עוד ענינים נכונים ונאותים בפרשת ראש השנה האמורה באמור אל הכהנים שער ס"ו גם בפרשת נזיר וזולתה הרבה אשר אזכרם בסוף שער ק"א שם איחד ענינה עם הדברים הנלוים אליה ב"ה. ודי עתה למה שכיווננו לומר על גמילות חסדים והוא מה שראוי להודות ולהלל על גמילות חסדיו שהוא בחמלתו ולסבות שקדמו ראה להורות חטאים בדרך כי יראו אור לצאת מאפלת היצר ומרשת עונותיו וכ"ש מזדון פשעיו אשר לא יגזור הדעת על מחילתם. והוא עצמו שאמר המשורר לך דומיה תהלה אלהים בציון ולך ישולם נדר שומע תפלה וגו'. דברי עונות גברו מנו פשעינו אתה תכפרם (תהלים ס"ה:ד'). ירצה שלא יכיל שום דבור וספור השבח והתהלה שראוי לתת לאלהים בציון על זה הענין הנפלא שהיו מתנהגים בו כל זמן שבית המקדש קיים ולכך ראוי שישולם לו נדרים ונדבות. ואחר שאין לנו אלא שיש שפתינו בתפלותינו אליך כל בשר יבאו להודות ולהלל בשיר ותהלה ג"כ והטעם כי דברי עונותיהם החטאים אשר יעשה אותם האדם ביוצאים גברו מנו כי אני גוזר עליהם שלא נתנו למחילה אע"פ שאין הכונה בהם למרוד אחר שהוא יודעם ואינו כובש עצמו בהם והנה גברו חסדיו עם שפשעינו והם המרדים שאדם מכין בהם להכעיס אתה תכפרם ולזה אשרי תבחר ותקרב ישכון חצריך כי מאד נבטח שנשבע מטוב ביתך קדוש היכלך (תהלים ס"ה:ה'). וזה מה שרצינו ביאורו בזה הענין.

שו"ת שרידי אש או"ח סימן ט

כבוד ידידי ומכובדי הרה"ג החכם אוצר של י"ש ומדות טובות מהר"א יונג שליט"א רב אב"ד בקהלת יראים בניוארק רבתי, שלו' וברכה! ... אשר שאל כבודו לחוות דעתי בדבר השאלה אם להנהיג אמירת מזמורים בתוך התפילה בלשון אנגלית, זו היא שאלה עדינה מאד. מצד הדין בוודאי שאין כאן איסור, שהרי התפילות נאמרות בכל לשון, ואפילו המחמירים ליחיד מקילים לנשים. ע"י שו"ע או"ח ס"י ק"א ובמשנה ברורה ס"ק י"ח. ואולם ברור לי כשמש, שהחרדים יתנגדו לו ויוציאו עליו קול שהוא מן המתקנים, ח"ו, וימצאו אנשים בעלי קנאה שימצאו מקום להתגדר ויוציאו לעז וריונו, שבבית הכנסת שלו מתפללים בלשון אנגלית, ולמה לו להכאיב את לב היראים התמימים שנפשם בחלה בכל שינוי מנהג ובכל תיקון חדש... סוף דבר, עצתי, עצת אוהב נאמן, שלא ינהיג מנהג זה בציבור. והרי כל אשה יכולה לעיין בשעת תפילה בתרגום אנגלי, אבל בפומבי ובציבור – לא! ויקוב הדין את ההר, בבית הכנסת משתמשים רק בלשון הקודש!

דרשו ה' בעת צרה

תלמוד בבלי, ראש השנה יז:

ויעבור ה' על פניו ויקרא אמר רבי יוחנן אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו מלמד שנתעטף הקדוש ברוך הוא כשליח צבור והראה לו למשה סדר תפלה אמר לו כל זמן שישראל חוטאין יעשו לפני כסדר הזה ואני מוחל להם. ה' ה' אני הוא קודם שיחטא האדם ואני הוא לאחר שיחטא האדם ויעשה תשובה אל רחום וחנון. אמר רב יהודה ברית כריתה לשלש עשרה מדות שאין חזרות ריקם שנאמר {שמות ל"ד:י} הנה אנכי כורת ברית.

תנא דבי אליהו זוטא כג

יענך ה' ביום צרה - כי היה דוד יודע שעתיד בית המקדש להיות חרב והקורבנות יהיו בטלים בעונותיהם של ישראל, והיה דוד מצטער על ישראל במה יהיה כפרה לעונותיהם. ואמר הקב"ה לדוד: בשעה שהצרות באות על ישראל בעונותיהם יעמדו לפניי יחד באגודה אחת ויתודו על עונותיהם לפניי ויאמרו לפני סדר סליחה ואני אענה אותם. ובמה גילה הקב"ה אותם זאת? אמר ר' יוחנן: הקב"ה גילה זאת בפסוק ויעבור ה' על פניו ויקרא וגו' (שמות לד; ו). מלמד, שירד הקב"ה מן ערפל שלו כשליח צבור שמתעטף בטליתו ועבר לפני התיבה וגילה לו למשה סדר סליחה. ואמר לו למשה: אם יהיה תלמיד חכם שיש בידו להוציא את ישראל מידי חובתם אל יזוז דעתו עליו מלהתפלל על ישראל. אלא, יסתכל בי שלא היה שום שותף עמי במעשה בראשית וירדתי וגליתי סדר סליחה למשה, וכן ממני ילמדו כל באי עולם. וכל מי ומי שיש בידו להוציא ישראל מידי חובתם וכן הוא מוציא אותם אני נותן להם שכר טוב. ובשעה שישראל מתקבצים לפניי ועומדים באגודה אחת לפניי ואומרים לפניי סדר סליחה - אני אענה אותם. שנאמר: ה' הושיעה המלך יעננו ביום קראנו. (תהילים כ; י).

מדרש בראשית רבה מד

ר' יודן בשם ר' אלעזר אמר ג' דברים מבטלין גזירות רעות, ואלו הם תפלה וצדקה ותשובה, ושלשתן נאמרו בפסוק אחד, הה"ד (דה"ב ז') ויכנעו עמי אשר נקרא שמי עליהם ויתפללו זו תפלה, ויבקשו פני הרי צדקה... וישיבו מדרכיהם הרעים זו תשובה, ואחר כך ואסלח לחטאתם וארפא את ארצם. (שם מד טו)

מדרש שמות רבה כא,ה

ומהו ופרעה הקריב, אלא שהקריב את ישראל לתשובה שעשו. א"ר ברכיה יפה היתה הקרבת פרעה לישראל מק' מצות ותפלות, למה שכיון שרדפו אחריהם וראו אותן נתייראו מאד ותלו עיניהם למרום ועשו תשובה והתפללו שנאמר ויצעקו בני ישראל אל ה'

רמב"ם הל' תענית פרק א

מצות עשה מן התורה לזעק ולהריע בחצוצרות על כל צרה שתבוא על הצבור. שנאמר (במדבר י ט) "על הצר הצר אתכם והרעתם בחצוצרות". כלומר כל דבר שיצר לכם כגון בצרת ודבר וארבה וכיוצא בהן זעקו עליהן והריעו: ודבר זה מדרכי התשובה הוא. שבזמן שתבוא צרה ויזעקו עליה ויריעו ידעו הכל שבגלל מעשיהם הרעים הורע להן ככתוב (ירמיה ה כה) "עונותיכם הטו" וגו'. וזה הוא שיגרם להם להסיר הצרה מעליהם: אבל אם לא יזעקו ולא יריעו אלא יאמרו דבר זה ממנהג העולם ארע לנו וצרה זו נקרה נקריה. הרי זו דרך אכזריות וגורמת להם להדבק במעשיהם הרעים. ותוסיף הצרה צרות אחרות. הוא שכתוב בתורה (ויקרא כו כז) "והלכתם עמי בקרי" (ויקרא כו כח) "והלכתי גם אני עמכם בחמת קרי". כלומר כשאביא עליכם צרה כדי שתשובו אם תאמרו שהיא קרי אוסיף לכם חמת אותו קרי:

סליחות

רחמנא דעני לעני ענינא.
רחמנא דעני לתבירי לבא ענינא.
רחמנא דעני למכיכי רוחא ענינא.

רמב"ן פי' שמות פרק כב

ובפסוק האחר הוסיף טעם ואתם ידעתם את נפש הגר כי גרים הייתם בארץ מצרים (להלן כג ט). כלומר, ידעתם כי כל גר נפשו שפלה עליו והוא נאנח וצועק ועיניו תמיד אל ה' וירחם עליו כאשר רחם עליכם, כמו שכתוב (לעיל ב כג) ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויצעקו ותעל שועתם אל האלהים מן העבודה. כלומר לא בזכותם רק שרחם עליהם מן העבודה... והנכון בעיני כי יאמר אם ענה תענה אותו רק צעוק יצעק אלי בלבד מיד אשמע צעקתו, איננו צריך לדבר אחר כלל, כי אני אושיענו ואנקום אותו ממך. והטעם, כי

אתה לוחץ אותו מפני שאין לו מושיע מידך, והנה הוא נעזר יותר מכל אדם, כי שאר האנשים יטרחו אחרי מושיעים שיושיעום ואחרי עוזרים לנקום נקמתם, ואולי לא יועילו והצל לא יצילו, וזה בצעקתו בלבד נושע בה' וינקם ממך, כי נוקם ה' ובעל חמה (נחום א ב): ויבא כענין הזה בכתובים רבים, כגון מה שאמר (משלי כב כב-כג) אל תגזל דל כי דל הוא ואל תדא עני בשער כי ה' יריב ריבם, יאמר אל תגזול דל בעבור שהוא דל ואין לו עוזרים ואל תדא העני אשר בשערך כי ה', יריב בעבורם, וכן אמר (שם כג יא) ובשדה יתומים אל תבוא כי גואלם חזק ה' צבאות שמו, שיש להם גואל חזק וקרוב יותר מכל אדם. אף כאן אמר כי בצעקתו בלבד יושע... ושמעתי כי חנון אני. חונן ומקבל תחנת כל אדם אע"פ שאינו הגון, מגזרת חנם. והענין, שלא תחשוב, לא אחבול שלמת הצדיק, אבל שלמת אדם שאינו צדיק אקח ולא אשיבנו כי צעקתו לא ישמע אל, לפיכך אמר כי חנון אני ושומע צעקת כל מתחנן לי:

סליחות בימי הרחמים וימי הדין

פרקי דרבי אליעזר מ"ו:ב' (מובא בטור תקפא)

ר' יהושע בן קרחה אומר ארבעים יום עשה משה בהר קורא בדת מקרא ביום ושונה בדת מקרא בלילה, ולאחר ארבעים יום לקח את הלוחות וירד אל המחנה ובשבעה עשר בתמוז שבר את הלוחות והרג את לייטי ישראל ועשה ארבעים יום במחנה עד ששרף את העגל וכתתו כעפר הארץ והרג את כל אשר נשק לעגל והכרית ע"ז מישאל והתקין כל שבט במקומו, ובראש חדש אלול אמר לו הקב"ה (שמות כד, יב): "עֲלֵה אֵלַי הַהֲרָה" והעבירו שופר במחנה, שהרי משה עלה להר שלא יטעו עוד אחר עכומ"ז והקב"ה נתעלה אותו היום באותו שופר, שנאמר (תהלים מז, ו): "עֲלֵה אֱלֹהִים בְּתִרְעוּעָה", ועל כן התקינו חכמים שיהיו תוקעים בשופר בראש חדש אלול בכל שנה ושנה.

רא"ש על ראש השנה ד, יד

אמר לי רב כהן צדק מנהג בשתי ישיבות לומר תחנונים בהני עשרה יומי שבין ר"ה ליום הכפורים וכן אומר רב עמרם ורב האי מנהג לומר תחנונים בהני עשרה ימים בלחוד ושמענין דמקצת אתרוותא קיימי מראש חודש אלול ואמרי דביה סליק משה להר פעם שלישית ונחת בלוחות שניות ביום הכפורים וכל המוסיף לבקש רחמים זכות הוא לו.

רמב"ם, הלכות תשובה פרק ג'

אע"פ שתקיעת שופר בראש השנה גזירת הכתוב, רמז יש בו, כלומר עורו ישינים משנתכם ונרדמים הקיצו מתרדמתכם וחפשו במעשיכם וחזרו בתשובה וזכרו בוראכם. אלו השוכחים את האמת בהבלי הזמן, ושוגים כל שנתם בהבל וריק אשר לא יועיל ולא יציל, הביטו לנפשתיכם והטיבו דרכיכם ומעלליכם. ויעזוב כל אחד מכם דרכו הרעה, ומחשבתו אשר לא טובה... ומפני ענין זה, נהגו כל בית ישראל להרבות בצדקה ובמעשים טובים ולעסוק במצות מראש השנה ועד יוה"כ יתר מכל השנה. ונהגו כולם לקום בלילה בעשרה ימים אלו ולהתפלל בבתי כנסיות בדברי תחנונים ובכיבושין עד שיאור היום.

תשובה ותחנונים

זהר (בתרגום)

כיון שפתחה ותראהו את הילד, (דהיינו) ילד שעשועים, שהם ישראל, שמתחטאים לפני מלכם תמיד, ומיד שמתחננים לפני הקב"ה, חוזרים בתשובה ובוכים לפניו כבן הבוכה לפני אביו, מה כתוב, והנה נער בוכה, כיון שבכה הוסרו ממנו כל גזרות קשות שבעולם, מה כתוב, ותחמול עליו, שנתעוררה עליו ברחמים, ותחמול עליו.

חובות הלבבות שער התשובה פרק ה'

אבל תנאי בקשת המחילה כמו כן חמשה, אחד מהם התודות בעונותיו ושירבו בעיניו ובלבו, כמו שנאמר (ישעיה נ"ט) "כי רבו פשעינו נגדך". והשני, שיזכור אותם תמיד וישימם לנגדו ונוכח פניו, כמו שכתוב (תהלים נ"א) "כי פשעי אני אדע וחטאתי נגדי תמיד". והשלישי, שיתענה ביום ויתפלל בלילה עת שלבו פנוי ואין לו טרדה בעסקי העולם... והרביעי, שיתחנן אל האלקים ויעטוף אליו תמיד לכפר עונותיו ולמחול לו ולקבל תשובתו, כמו שכתוב (תהלים ל"ב) "חטאתי אודיעך ועוני לא כסיתי" וגו'... והחמישי, שיטרח וישתדל להזהיר בני אדם מכמות עבירותיו וליראם מעונשם ולהזכירם בתשובה מהם...

רמב"ם הלכות תשובה פרק ב

מדרכי התשובה להיות השב צועק תמיד לפני ה', בבכי ובתחנונים, ועושה צדקה כפי כוחו, ומתרחק הרבה מן הדבר שחטא בו. ומשנה שמו, כלומר שאני אחר ואיני אותו האיש שעשה אותן המעשים; ומשנה מעשיו כלן לטובה, ולדרך ישרה. וגולה ממקומו--שגלות מכפרת עון, מפני שגורמת לו להכניע ולהיות ענו ושפל רוח.

שם פרק ד': נמצא זה החוטא הוא הפסיד על עצמו; ולפיכך ראוי לו לבכות ולקונן על מה שעשה לנפשו, וגמלה רעה. הוא שכתוב אחריו "מה-יתאונן אדם חי, גבר על-חטאו" (איכה ג, לט). וחרז ואמר הואיל ורשותנו בידינו, ומדעתנו עשינו כל הרעות, ראוי לנו לחזר בתשובה ולעזב רשענו, שהרשות עתה בידינו. הוא שכתוב אחריו, "נחפשה דרכינו ונחקרה, ונשובה עד-ה" (איכה ג, מ).

שם פרק ו': ואפשר שיחטא אדם חטא גדול או חטאים רבים עד שיתן הדין לפני דין האמת שיהא הפרעון מזה החוטא על חטאים אלו שעשה ברצונו ומדעתו שמונעין ממנו התשובה ואין מניחין לו רשות לשוב מרשעו כדי שימות ויאבד בחטאו שעשה. וכענין זה שואלין הצדיקים והנביאים בתפלתם מאת ה' לעזרם על האמת. כמו שאמר דוד (תהילים כז יא) "הורני ה' דרךך". כלומר אל ימנעוני חטאי דרך האמת שממנה אדע דרךך ויחיד שמך. וכן זה שאמר (תהילים נא יד) "ורוח נדיבה תסמכני" כלומר תניח רוחי לעשות חפצך ואל יגרמו לי חטאי למנעני מתשובה אלא תהיה הרשות בידי עד שאחזר ואבין ואדע דרך האמת. ועל דרך זו כל הדומה לפסוקים אלו:

רבינו יונה, שערי תשובה, שער א'

העקר החמשה עשר, התפלה, יתפלל אל השם ויבקש רחמים לכפר את כל עונותיו, שנאמר (הושע י"ד) "קחו עמכם דברים ושובו אל ה', אמרו אליו כל תשא עון וקח טוב ונשלמה פרים שפתינו". קחו עמכם דברים, זה ענין הוידוי, אמרו אליו כל תשא עון וקח טוב, זה ענין התפלה. וקח טוב, מעשה הטוב שעשינו, כי אמרו רז"ל (סוטה כ"א א') עבירה מכבה מצוה, ובעת התשובה יתכפרו העונות ותתעורר זכות המצוה ויאיר נרה אחרי אשר לא הגיה אורו לפני התשובה... (שם מא)

ועוד יתפלל בעל התשובה אל השם למחות פשעיו וכענן חטאתיו, ושיחפוץ בו וירצהו ויעתר לו כאשר אם לא חטא, כענין שכתוב בדברי אליהוא על בעל התשובה אחרי היסורים, (איוב ל"ג) "יעתר אל א-לוה וירצהו", כי יתכן להיות העון נסלח ונפדה מן היסורים ומכל גזרה, ואין לשם חפץ בו, ומנחה לא ירצה מידו. ותאות הצדיקים מן ההצלחות, להפק רצון מהשם ושיחפוץ בהם. ורצונו, החיים הקיימים והאמיתיים והאור הגדול הכולל כל הנעימות... (שם מב)

ועוד יתפלל בעל התשובה אל השם תמיד שיעזרוהו אל התשובה, כמו שנאמר (ירמיה ל"א) "השיבני ואשובה כי אתה אלקי".

מבנה סדר הסליחות

לבוש תקפא, א

שאני סדר הסליחות שנתקנו כולם על סדר התפילה של כל היום. כי הפסוקים שקודם הסליחות הם כנגד פסוקי דזמרה, והסליחות עם ה"ג מדות שאומרים בין כל אחת ואחת הם במקום תפילת י"ח, שעיקר התפילה הוא י"ג מדות. ואח"כ נופלין על פניהם כמו אחר כל התפילות, ומסיימין: ואנחנו לא נדע, לכן אומרים אחריהם קדיש שלם עם תתקבל כמו אחר גמר כל תפילות השנה

דברו אמת

קרב ה' לכל קוראיו לכל אשר יקראהו באמת

דרשת הרמב"ן לראש השנה (לקראת הסוף)

כיון שאמרנו שראש השנה יום דין לכל אדם וכולן נדונים בו, צריכין הכל לשים הדבר על לבם ולשוב בתשובה, ולהתחרט על עונותם ופשעיהם, ולהרבות תפילה ותחנונים שימחול הקב"ה על לא הודע שלהם, שאין יום הכפורים מכפר אלא על השבים, והתשובה חסד גדול על הבריות, אבל עונש גדול הוא להם, שבזמן שאדם חוטא עובר על רצון בוראו שעה אחת בשעת החטא, וכשהוא עומד ואינו שב בתשובה, עומד במרדו כל ימיו ואינו חושש לעשות רצון בוראו, וכל שכן ישראל שמתפללין ומתודין ומלחשין בניהם וצועקים בקולם חטאנו עוינו פשענו, ואין מניחין העונות כלל, שזה בודאי מרד גדול הוא ומוסיף על עצמו כעס וחרון אף. משל לליסטים ששולל את הדרכים ולסטים את הבריות, והוא בא לפני המלך, אדוני מחול לי שהרגתי אנשיך ושללתי אנשי מדינותיך ולסטמתי דרכיך, ולמחר חוזר לרעות שעשה, שאין כל פיוסין שאמר למלך אלא ניאוצין ומיעוט כבודו ומוראו של מלך

ספר חסידים ר"נ

ובאחרונה הוא אומר תמכתי יתדותי בשלש עשרה. [הרי] כמו שמנינו לך חברים יחד לאמרם ולא יתכן לאמר אותו פיוט אלא א"כ בכה המתפלל או שבוכים העם כדי שלא יהא דובר שקרי לא יכון לנגד ה' ואיך יאמר יהי רצון מלפניך שומע קול בכיות שתשים דמעותינו בנאדך. ולא יתכן להיות אלא אם כן בכו

ערוך השלחן או"ח תקפא, ד

ודע שיש ליזהר בסליחות אלו, ושל שני חמישי שני, בשני דברים: האחת: דאלו שאינם מתענים, ובהסליחה מוזכר לשון "תענית" או "צום" – לא יאמרו זה, דלא ליהוי כדובר שקרים. ויאמרו לשון תפלה במקום תענית. והשנית: כי בהרבה מהסליחות נזכר שאמירתו היא בלילה, וקודם עלות השחר, כמו: "בזעקם בעוד ליל" או "באשמורת הבקר", וכיוצא באלו. ועכשיו שבהרבה מקומות אומרים סליחות בעוד שכבר היום גדול, והוא דובר שקרים, ולכן ידלגו תיבות אלו.

יד קטנה, ריש הל' תשובה, מנחת עני ד

ועוד יש עניין גדול בזה, אשר באמת אפילו עניין וידוי הפה לבד היא רב וגדול למאד. והוא כי כבר ימצא איש אשר המים הזדונים עברו ראשו, וגברה התאוה עליו למאד והשמן לבבו, ואי אפשר לו בשום עניין לשבור את לבבו הרע להתחרט בלב שלם על פשעיו אשר פשע נגד ה', כי כבר לבב אבן לו ואין דרך להטותה בשום פנים. הרי דיברה התורה כנגד יצר הרע, כי א-ל רחום ה' אשר לרוב טובו וחסדו אין קץ ותכלה וסוף, ורוצה לבל ידח ממנו נדח, ולכן ציוה עליו במצוות עשה להתוודות על חטאיו אשר עשה. כלומר הגם אשר אין לו שלטון וממשלה על חוזק כובד לבבו להטותה באמת, על כל פנים עם כל זה, כאשר יעבור על נפשו רוח טהרה מה, תיכף יעשה את אשר ביכולתו לעשות, והוא לכופ את גופו ורוחו אמרי פיו להתוודות על חטאיו לפני ה', ובזה אשר התחיל בשום עניין מה לכופ ולהתיש כח יצרו הרע על כל פנים לתשובת הפה וגם לקיים רצונו יתברך אשר ציונו על ככה, הרי אף אם אין לבבו שלם עמו, מכל מקום הרי כבר נקודת רצונו האמיתי היא לתשובה אלא דאריה הוא דרביע עליה, אשר אי אפשר לו לשבור לב האבן החזק, והרי הוא כמו אנוס מן חוזק כובד לבבו, אבל באמת אמיתת רצונו היא לתשובה, והרי זאת וידוי פה כבר היא תשובה בפה וברצון, ולכן אף הוידוי לבד לתשובה ייחשב... וזו היא גודל חכמת אמרם בה (ילקוט שמעוני משלי כח): אדם שיש בו עבירה ומתוודה ואינו חוזר בו, למה הוא דומה? לטובל ושרץ בידו ע"כ. ולכאורה דבריהם תמוהים מאד, היאך שייך לומר 'לטובל', כיון שתוקף שרירות לבבו הרע עודנו מחזיק בטומאתו ואינו מתחרט על תאוותו הרע שעשה, וכי וידוי כזאת היא טבילה? אדרבא היא קציפות ועזות! אבל באמת הדבר אינו כן אלא כמו שבארנו, והוא בזה שהתעורר לבבו על נקודה קטנה להתוודות לפני ה' לאמר: חטאתי עויתי פשעתי נגד רצונך, ואף שהוא בפה לבד ותוקף לבבו הרע בל עמו כלל לשום חרטה, מכל מקום כבר יש כאן נקודת רצון בעניין מה, וגם באמת נקודת רצונו האמיתי להיות מישראל ולעשות רצון ה', כי אם תוקף תאוותו הוא דאנסי ליה, ולפיכך גם זאת נחשב לתשובה ממש וכנ"ל

- **מהר"ם שיק:** (תרי"ג מצוות, שס"ה) בוודאי תשובה גמורה היא דווקא כמו שכתב הרמב"ם, מכל מקום גם וידוי פה הוא דבר גדול ומכפר במקצת. וכן נראה לי להביא ראיה מהא דכל המביא קרבן צריך להתוודות והכוהנים מקריבים ואוכלים ומברכין על אכילתו, איך יכולין לסמוך על זה, אולי לא שב בתשובה שלימה? ונהי בקרבן שמביא על השוגג מסתמא על חזקתו, אבל שהתוודה מנא לן ששב באמת? ועם כל זה אפילו בכהאי גוונא לא מקרי זבח קשעים תועבה (משלי כא, כז) כיון שניחם על רעתו

עורו ישנים

רמב"ם, הלכות תשובה פרק ג'

אע"פ שתקיעת שופר בראש השנה גזירת הכתוב, רמז יש בו, כלומר עורו ישנים משנתכם ונרדמים הקיצו מתרדמתכם וחפשו במעשיכם וחזרו בתשובה וזכרו בוראכם. אלו השוכחים את האמת בהבלי הזמן, ושוגים כל שנתם בהבל וריק אשר לא יועיל ולא יציל, הביטו לנפשתיכם והטיבו דרכיכם ומעלליכם. ויעזוב כל אחד מכם דרכו הרעה, ומחשבתו אשר לא טובה... ומפני ענין זה, נהגו כל בית ישראל להרבות בצדקה ובמעשים טובים ולעסוק במצות מראש השנה ועד יוה"כ יתר מכל השנה. ונהגו כולם לקום בלילה בעשרה ימים אלו ולהתפלל בבתי כנסיות בדברי תחנונים ובכיבושין עד שיאור היום.

פלא יועץ פט

התעוררות הוא כלל גדול בתורה וזה כל האדם שיתן לב להתעורר ליראה ולאהבה ולקיים כל דבר טוב כתקונו כדת מה לעשות ולמשך ידו מעשות כל רע. אבל מה יעשה הבן שאין לו דבר שיעוררהו על ההתעוררות, והיצר הרע מפיל תרדמה על האדם ואינו מניחו להתעורר... יעשה התעוררות חיצון להוראת אהבה ויראה ושמחה רבה וכדומה, דבר בעתו כאשר צריך, כך יהא נכר בהכרת פניו ותנועת גופו כל דליכא למחש ללעג המלעיגים ולמחזי כיהרא כה יעשה וכה יוסיף, כי ההתעוררות חיצון מעורר וגורם גם התעוררות פנימי

הרצון הפנימי

רמב"ם הלכות תשובה פרק ב

אין הבורא גוזר על האדם להיות טוב ולא להיות רע. וכיון שכן הוא נמצא זה החוטא הוא הפסיד את עצמו. ולפיכך ראוי לו לבכות ולקונן על חטאיו ועל מה שעשה לנפשו וגמלה רעה. הוא שכתוב אחריו (איכה ג לט) "מה יתאונן אדם חי" וגו'. וחזר ואמר הואיל ורשותנו בידינו ומדעתנו עשינו כל הרעות ראוי לנו לחזר בתשובה ולעזב רשענו שהרשות עתה בידינו. הוא שכתוב אחריו (איכה ג מ) "נחפשה דרכינו ונחקרה ונשובה וגו'". ודבר זה עקר גדול הוא והוא עמוד התורה והמצוה שנאמר (דברים ל טו) "ראה נתתי לפניך היום את החיים". וכתוב (דברים יא כו) "ראה אנכי נתן לפניכם היום". כלומר שהרשות בידכם. וכל שיחפץ האדם לעשות ממעשה בני האדם עושה בין טובים בין רעים. ומפני זה הענין נאמר (דברים ה כו) "מי יתן והיה לבבם זה להם". כלומר שאין הבורא כופה בני האדם ולא גוזר עליהן לעשות טובה או רעה אלא הכל מסור להם:

מהר"ל, נתיב התשובה פרק א'

ואף אם היו חוטאים במזיד היה מתחייב מן התורה שיש להם תשובה, כי התורה שהיא שכלית לגמרי והאדם אינו שכלי רק הוא בעל גוף, ואילו היה האדם בעל שכל לגמרי וחטא אין התשובה מועילה לו, כי התשובה בשביל שיאמר חטאתי והוא מתחרט על מעשיו, והחרטה שייכת לאדם במה שאין כל מעשיו שכלים, ולכך לא היה שייך תשובה כלל אם היה האדם שכלי, אבל מפני שהאדם אינו שכלי גמור תשובה וחרטה שייך בו, ולכך התורה השכלית קורא לחוטאים שישבו. ואם לא שב בתשובה אחר שיודע שחטא והיה לו לשוב מן חטא וזה מורה שחטא שלו מצד השכל לא מצד שאינו שכלי גמור, ואז מתחייב מן התורה השכלית דבר זה, יען קראתי ותמאנו נטיתי ידי ואין מקשיב ותפרעו כל עצתי ותוכחתי לא אבייתם וגו' אז יקראונו ולא אענה ישחרונו ולא ימצאוני. ובמדרש (שמו"ר פ"ג) א"ר יוחנן מכאן פתחון פה למינין לומר לא היתה ממנו שיעשה תשובה שנאמר כי אני הכבדתי את לבו, א"ל רשב"ל יסתם פיהם של רשעים אלא אם ללצים הוא יליץ הקב"ה מתרה בו באדם פעם ראשונה שנייה ושלישית ואינו חוזר בו והוא נועל לבו מן התשובה כדי לפרוע ממנו מה שחטא, אף כך פרעה הרשע כיון ששיגר הקב"ה חמשה פעמים ולא השגיח על דבריו אמר לו הקב"ה אתה הקשית ערפך והכבדת את לבך הריני מוסיף לך טומאה על טומאתך. וכל זה כאשר התרה בו לשוב ולא שב אז החטא הזה נחשב מצד שכלו ושוב אין תשובה לדבר זה, ולכך אמר אז יקראונו ולא אענה כי כאשר מתרה הש"י באדם שישבו ולא שב הקב"ה נועל לפניו פתח תשובה אח"כ

מהר"ל, גבורות ה', פרק לא

כי התשובה שייכת לאדם בשביל שמעשה החטא בא מן האדם אשר הוא בעל שינוי ותמורה, לכך אין מעשיו וחטאים שלו נחשבים מעשים גמורים, כי המעשה נחשב לפי העושה, והעושה הוא בעל גוף בעל שינוי ותמורה, אף המעשה שלו אינו מעשה גמור, שמתחלה בא המעשה מן האדם אשר אפשר שישנה מעשה שלו מן רע לטוב, ולפיכך יכול לשנות מעשיו בתשובה ונחשב המעשה כלא היה מעולם. אבל אם מתרה בו ההעדאה והתראה זאת עושים לו שמעשיו שלו נחשבים מעשה יותר, שהרי העיד ולא שמע, וזהו מעשה גמור בודאי, אז נועל הקב"ה ממנו דרכי תשובה ומכביד את לבו. שקודם זה הקב"ה צופה לרשע שישנה את מעשיו שהוא מוכן אל השינוי ותמורה וישנה אותם אל טוב, אבל כאשר עשה זה שהתרה בו ולא שמע, הקב"ה מוסיף לו טומאה על טומאתו, לפי שזה הוא מוכן אל הטומאה ולא אל התשובה. והדברים אלו עמוקים מאד אף כי נראים שהם נגלים וידועים

אור החיים במדבר כג, כא

לא הביט און ביעקב. יתבאר על פי דבריהם ז"ל (רע"מ ח"ג רעה) שאמרו כי על ידי חטא האדם נרשם רושם כח הרע באבר שבו עשאו והיא בחינת הפגם המזכרת בדבריהם ז"ל, ופירוש און הוא כח הרע הנמשך מהעבירה, על דרך אומרו (משלי, ל) לא פעלתי און, וכתוב (תהלים, קכה) יוליכם ה' את פועלי האון, ולזה אמר לא הביט און שהוא רושם המפעל הרע אינו אפילו ביעקב שהן המון העם שיתכנו בשם יעקב שכלם נשמרים מעשות רע, והגם שיטעו מדרך השכל אינו נקבע בנפשם האון שהוא חלק הרע, על דרך אומרו (שיר ד') כלך יפה ומום אין בך פירוש שאין החטא עושה בו מום קבוע אלא לכלוך העובר על ידי רחיצה והדחה, וכמו שרמזו

ז"ל (שהש"ר) במה שאמר הכתוב שחורה אני ונאווה יענין שם, ואומרו ולא ראה עמל ישראל פירוש אפילו פגם שצריך עמל להעבירו אינו באותם שנקראים ישראל שהם הצדיקים:

התשובה של גאולה

ישעיהו נ"ט:כ

ובא לציון גואל ולשבי פשע ביעקב

רמב"ם, הלכות תשובה פרק ז

כל הנביאים, כלן צוה על התשובה; ואין ישראל נגאלין, אלא בתשובה. וכבר הבטיחה תורה שסוף ישראל לעשות תשובה בסוף גלותו, ומיד הן נגאלין, שנאמר "והיה כי-יבאו עליך כל-הדברים האלה, הברכה והקללה, אשר נתתי, לפניך; והשבת, אל-לבבך . . . ושבת עד-ה' אלהיך . . . ושב ה' אלהיך את-שבותך . . ." (דברים ל, א-ג). גדולה תשובה שמקרבת את האדם לשכינה--שנאמר "שובה, ישראל, עד, ה' אלהיך" (הושע יד, ב), ונאמר "שובו עדי, נאם-ה'" (ראה יואל ב, יב; וראה עמוס ד, ו; עמוס ד, ח; עמוס ד, ט; עמוס ד, י; עמוס ד, יא), ונאמר "אם-תשוב ישראל נאם-ה' אלי, תשוב" (ירמיהו ד, א): כלומר אם תחזר בתשובה, בי תדבק. התשובה מקרבת את הרוחקים: אמר ה' זה שנוי לפני המקום, משקץ ומרחק ותועבה; והיום הוא אהוב ונחמד, קרוב וידיד. וכן אתה מוצא שכלשון שהקדוש ברוך הוא מרחק את החטאים--בה מקרב את השבים, בין יחיד בין רבים: שנאמר "והיה במקום אשר-יאמר להם, לא-עמי אתם, יאמר להם, בני אל-חי" (הושע ב, א), ונאמר ביכניה ברשעתו "כתבו את-האיש הזה ערירי . . ." (ירמיהו כב, ל), "אם-יהיה כניהו בן-יהויקים מלך יהודה, חותם על-יד ימיני" (ירמיהו כב, כד). וכיון ששב בגלותו נאמר בזרובבל בנו "ביום ההוא . . . אקחך זרובבל בן-שאלתיאל עבדי, נאם-ה', ושמתיה, כחותם" (חגי ב, כג). כמה מעלה מעלת התשובה: אמר ה' זה מבדל מה' אלהי ישראל, שנאמר "עוֹתִיכֶם, היו מבדלים, בינכם, לבין אלהיכם" (ישעיהו נט, ב). צועק ואינו נענה, שנאמר "גם כי-תרבו תפלה, אינני שמע" (ישעיהו א, טו). ועושה מצוות וטורפין אותן בפניו, שנאמר "מי-בקש זאת מידכם, רמס חצרי" (ישעיהו א, יב), "מי גם-בכם ויסגר דלתים" (מלאכי א, י), "עלותיכם ספו על-זבחיכם, ואכלו בשר" (ירמיהו ז, כא). והיום הוא מדבק בשכינה, שנאמר "ואתם, הדבקים, בה', אלהיכם" (דברים ד, ד). צועק ונענה מיד, שנאמר "והיה טרם-יקראו, ואני אענה" (ישעיהו סה, כד). ועושה מצוות ומקבלין אותן בנחת ושמחה, שנאמר "כי כבר, רצה האלהים את-מעשיך" (קוהלת ט, ז). ולא עוד אלא שמתאווים להם, שנאמר "וערבה, לה', מנחת יהודה, וירושלם--כימי עולם, וכשנים קדמנית" (מלאכי ג, ד).

רמב"ן, הקדמה לספר שמות

אחרי שהשלים היצירה, התחיל ספר אחר בענין המעשה הבא מן הרמזים ההם. ונתיחד ספר ואלה שמות בענין הגלות הראשון הנגזר בפירוש ובגאולה ממנו, ולכן חזר והתחיל בשמות יורדי מצרים ומספרם (שמות א' א'-ה'), אף על פי שכבר נכתב זה (בראשית מ"ו), בעבור כי ירידתם שם הוא ראשית הגלות, כי מאז הוחל. והנה הגלות איננו נשלם עד יום שובם אל מקומם ואל מעלת אבותם ישובו. וכשיצאו ממצרים, אף על פי שיצאו מבית עבדים, עדיין יחשבו גולים, כי היו בארץ לא להם, נבוכים במדבר.